

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

EL CAMP DE CONCENTRACIÓ D'HORTA. L'EDIFICI DE LLEVANT (1939-1940).

TREBALL FINAL DE GRAU D'ARQUEOLOGIA

CURS 2017/2018

ÀNGELA LÓPEZ-EGEA VIVES

NIUB: 16677776

Bloc d'Arqueologia Medieval i Postmedieval

Tutora: Dra. Queralt Solé Barjau

Resum

El següent treball tracta el tema del camp de concentració situat a Horta, Barcelona, al final de la Guerra Civil espanyola, entre el 1939 i el 1940. S'explica l'evolució de l'edifici de Llevant, el qual va esdevenir una part del camp de concentració des que és la Casa de Caritat d'Horta fins a esdevenir les actuals Llars Mundet. A continuació es presenten els resultats obtinguts a partir de la prospecció arqueològica que es va fer a la zona on es troba l'edifici de Llevant de les Llars Mundet i el seu entorn. També a través d'una proposta de cales arqueològiques, l'estudi arquitectònic, les fotografies aèries, la consulta de plànols i diversos testimonis, s'intenta aprofundir en tots aquells aspectes referents al lloc on hi va haver el camp de concentració a Horta per tal d'obtenir més informació històrica.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola; Barcelona; Camp de concentració; Arqueologia de la postguerra; Arqueologia de l'arquitectura.

Résumé

Le travail suivant aborde le sujet du camp de concentration situé à Horta, Barcelona, à la fin de la Guerre Civile espagnole. Il explique l'évolution du bâtiment Llevant, qui est devenu un des éléments du camp de concentration. Au début il s'agit de la Casa de Caritat d'Horta jusqu'à ce qu'il devient les Llars Mundet. On peut voir ci-dessous les résultats de la prospection archéologique effectuée dans la zone où se trouve le bâtiment Llevant des Llars Mundet de Barcelona et ses environs. Aussi, à travers d'une proposition de sondage archéologique l'étude architecturale, des photographies aériennes, la consultations des plans et des témoignages divers, on essaye d'approfondir dans tous ces aspects en référence à l'endroit où se trouvait le camp de concentration à Horta pour avoir encore plus d'information historique.

Mots-clés: Guerre Civile espagnole; Barcelona; Camp de concentration; Archéologie de la post-guerre; Archéologie du bâti.

Agraïments

Vull donar les gràcies a la meva tutora, la Dra. Queralt Solé, la qual m'ha ajudat a portar a terme aquest treball. El tema d'aquest estudi va sorgir a partir de les classes de l'optativa d'arqueologia contemporània on es va proposar als alumnes la lectura *Volver a las trincheras*, d'Alfredo González Ruibal. En l'obra es parlava dels camps de concentració. Gràcies, Queralt, per fer-me aprofundir en tota la història del camp de concentració a Horta.

Donar les gràcies a l'arqueòleg Jordi Ramos per ajudar-me en tots els aspectes arqueològics del treball, donar-me consells i opinions en tot moment i facilitar-me informació documental.

Vull agraïr a l'equip de treball de l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Barcelona) i a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona per atendre'm sempre i proporcionar-me tota la documentació necessària.

A més, vull donar les gràcies a la disposició que han tingut per ajudar-me en tot moment els historiadors Maria Ribas i Daniel Solé, els quals sempre m'han aconsellat.

M'agradaria mencionar als meus pares i el meu germà, que han seguit el desenvolupament d'aquest treball amb interès.

També vull recordar en aquest treball als meus besavis, Antònia Gibert que va anar a aquest camp de concentració a buscar el seu marit, Miquel Montoliu Rico del 15 Cuerpo del Ejército, 42 Divisió, 227 Brigada Mixta, el qual no es trobava al camp i no va tornar mai. Això m'ho va explicar el meu cosí Cèsar Montoliu, al qual també agraeixo la seva atenció en tot moment.

Índex

1. Introducció.....	p.4
1.1 Objectius	p.4
1.2 Metodologia.....	p.7
2. Context històric.....	p.11
2.1 Els camps de concentració franquistes.....	p.11
2.2 El camp de concentració a Horta.....	p.14
2.3 La Casa de Caritat a Horta.....	p.18
3. Anàlisi arqueològic del camp.....	p.26
3.1 Proposta de prospecció arqueològica.....	p.26
3.2 Proposta arqueològica.....	p.31
3.3 Els espais del camp.....	p.52
3.4 Resultats.....	p.59
4. Conclusions.....	p.62
5. Bibliografia.....	p.66

1. Introducció

1.1 Objectius

L'objectiu principal d'aquest treball, consisteix en estudiar l'evolució de l'edifici de Llevant, situat a les actuals Llars Mundet, a partir d'un estudi arqueològic centrat en la disciplina de l'arqueologia de l'arquitectura. Aquest edifici va funcionar com a camp de concentració franquista entre els anys 1939 i 1940. A més, l'estudi del camp de concentració a Horta es troba englobat dintre el que és l'arqueologia de la post-guerra (González Ruibal, 2016: 247-248). Per tal d'aconseguir aquest objectiu s'ha realitzat una proposta de prospecció arqueològica, per poder tenir una visió arqueològica de l'entorn i de l'edifici en sí mateix. Així, s'ha volgut aprofundir sobre el coneixement dels camps de concentració sorgits a partir de la Guerra Civil espanyola.

D'aquesta manera, aquest treball intenta mostrar la importància de l'estudi del nostre passat més recent, mostrant com l'arqueologia pot ser aplicada en restes de qualsevol època, incloent les del segle passat sorgides d'aquest conflicte bèl·lic.

Per aconseguir tot això, s'ha portat a terme un estudi del camp de concentració situat a Horta, Barcelona, creat al 1939 i clausurat al 1940, per tal d'ajudar a entendre aquest tipus de construccions de la repressió franquista.

L'estudi històric d'aquest camp de concentració a Horta ja està investigat per part d'historiadors com per exemple Aram Monfort (1975). Per això, s'ha volgut aplicar diverses tècniques arqueològiques a l'actual edifici per tal de complementar la història d'aquest i afegir informació a l'estudi global del camp de concentració a Horta. D'aquesta manera, s'ha comprovat el canvi paisatgístic de l'entorn al llarg dels anys, s'ha fet una prospecció arqueològica a la zona i una proposta de cales arqueològiques als paraments de l'edifici de Llevant al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona. Tots aquests mètodes arqueològics s'han aplicat seguint l'arqueologia de l'arquitectura per tal de veure si hi havia possibilitats d'obtenir resultats satisfactoris. Per tant, aquest ha sigut l'objectiu principal d'aquest treball.

L'arqueologia de l'arquitectura, o arqueologia vertical és la metodologia que s'ha seguit per a l'estudi d'aquest camp. Aquest corrent va sorgir a Itàlia i va ser desenvolupat per Tiziano Mannoni (1928-2010) al 1990. Aquesta disciplina, segons el Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), consisteix a aplicar el mètode arqueològic a l'estudi d'edificis, utilitzant el mètode estratigràfic sobre l'alçat de l'edifici, a partir del qual es crea les UEM: Unitats Estratigràfiques Muràries. L'edifici tractat des d'aquest punt de vista de l'arqueologia de l'arquitectura, s'observa com un document històric, un jaciment de caràcter pluriestratigràfic. Una

altra característica és l'ús d'un conjunt d'instruments de documentació i un anàlisi de l'arquitectura de l'edifici¹.

L'arqueologia de l'arquitectura identifica amb la mateixa importància la forma genèrica o inicial de la construcció com també les variacions que ha sofert aquesta al llarg del temps, donant lloc a diferents edificis. Però aquestes noves formes s'han de dotar de contingut històric, analitzant el perquè d'aquests canvis, per això és necessari un marc interpretatiu. L'arquitectura és part del jaciment arqueològic i per tant un element més de la cultura material. D'aquesta manera, l'arqueologia de l'arquitectura engloba tres facetes fonamentals: 1) L'anàlisi de la informació aportada per les restes materials; 2) La seva interpretació, que permetrà la comprensió en primer lloc de la gènesi de l'edifici i en segon lloc de les societats pretèrites que el van generar i modificar; 3) La seva gestió, que englobaria tant la difusió de les dades com la seva posada en valor. Amb tot això, el jaciment englobaria tant les activitats que avui han quedat submergides en el subsòl, com les que es conserven sobre aquest (Mañana, et al. 2002: 19).

L'arqueologia de l'arquitectura o arqueologia vertical és una branca de l'arqueologia molt recent, que comença a utilitzar-se entre les dècades del 1970 i 1980. Es passa a considerar l'edifici com un document històric de caràcter arqueològic i que per tant ha de ser estudiat amb una metodologia arqueològica. És conseqüència del desenvolupament de l'arqueologia medieval i postmedieval. Segons Mannoni, la conservació d'una major riquesa de restes arqueològiques de civilitzacions medievals i postmedievals, amb respecte a les civilitzacions antigues, va contribuir a que augmentés l'interès dels arqueòlegs per les construccions elevades, potenciant la transferència d'un sector a un altre de metodologies i instruments de treball provinents de diverses disciplines. Per això, l'arqueologia de l'arquitectura comença a desenvolupar-se plenament a partir de la consideració del monument com un objecte històric amb caràcter arqueològic, a més d'arquitectònic. L'interès per l'arqueologia postclàssica fa necessari el desenvolupament de noves metodologies. Amb tot això veiem que amb l'arqueologia de l'arquitectura, és fonamental interpretar l'edifici com un jaciment arqueològic, que pertany a la cultura material i com a tal és susceptible a ser estudiat amb metodologies arqueològiques. A tot això, cal unir-li la idea que les estructures arquitectòniques no són restes de cultura material sense continuïtat d'ús, sinó que són estructures vives, dinàmiques, que canvien i evolucionen al llarg del temps. A més, tenen un valor urbanístic, social i funcional tan important com el seu paper com a document històric i objecte arqueològic (Mañana, et al. 2002: 20-21).

¹ CSIC [En línia] [Data de consulta: 2 de maig del 2018] Disponible a: <<https://www.eea.csic.es/laac/investigacion-laac/arqueologia-de-la-arquitectura/>>

La finalitat de l'arqueologia de l'arquitectura és bàsicament la lectura d'un document, material i diacrònic, amb mitjans arqueològics. La lectura de paraments, és a dir, l'aplicació del mètode estratigràfic a l'edifici, és el nucli del mètode. És necessària la documentació històrica i l'actual, també els instruments d'interpretació, l'estudi dels materials i les tècniques constructives, models interpretatius, conservació i restauració (Caballero, et al. 1996: 12).

Per la realització de l'estudi d'un edifici a través de la disciplina de l'arqueologia de l'arquitectura, s'ha de tenir en compte els següents anàlisi no destructius: 1)l'epigrafia, ja que ajuda a precisar cronològicament; 2)prospeccions, que ajuden a conèixer restes arquitectòniques amagades; 3)l'estratigrafia horitzontal, és a dir, l'estratigrafia murària; 4)l'elaboració de tipologies, tant de tècniques constructives com de morfologies arquitectòniques, amb un significat cronològic; 5)la presència de ceràmiques o altres restes de cultura material prop de l'edifici, dintre, etc. (Quirós, 1994: 146).

Tots aquests anàlisi no destructius, s'han intentat aplicar en l'estudi de l'edifici que va ser camp de concentració.

És important remarcar el que significa i el que és "l'arqueologia de la postguerra", ja que està totalment relacionada amb aquest treball. Estudiar l'arqueologia de la postguerra és possible, però és més difícil que la de durant la guerra, ja que no s'analitzen trinxeres o altres escenaris bèl·lics. L'arqueologia de la postguerra pot arribar a tractar fosses, camps de concentració, destacaments penals i altres espais de repressió (González Ruibal, 2016: 247-248).

A més, s'ha de lligar l'arqueologia de la postguerra civil espanyola amb el paisatge que es configura arreu del país. Aquest paisatge està format, entre d'altres, per cases-quarters de la Guàrdia Civil, fosses amb cadàvers dels Maquis, les presons i els camps de concentració. Per això, el fi de la guerra no significa el fi de la violència i per aquesta raó és important fer arqueologia de la postguerra (González Ruibal, 2016: 262-265).

Seguidament, es presentarà la metodologia utilitzada, el camp de concentració estudiat i un breu context històric. Per acabar, s'explicaran els resultats sorgits a partir de l'aplicació dels diversos anàlisi arqueològics aplicats a l'edifici del camp de concentració.

1.2 Metodologia

Per la realització d'aquest treball s'ha emprat diverses fonts escrites existents sobre la temàtica de l'estudi. Entre diverses publicacions, cal destacar l'obra de J. Rodrigo (2005), un referent pel que fa als camps de concentració d'època franquista, també mencionar a A. González Ruibal (2016), sobre l'arqueologia de la Guerra Civil Espanyola i a A. Monfort (2008) centrant-se en el camp de concentració a Horta. Aquests han sigut la base de la informació escrita. També cal remarcar la publicació de la Diputació de Barcelona sobre la Casa de Caritat de Barcelona (2015), on s'explica la història sobre aquesta institució i l'edifici que s'estudia en el treball.

A més de les fonts escrites, s'han estudiat fonts documentals de l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, on s'hi han consultat fonts corresponents a la construcció dels Pavellons de la Casa de Caritat d'Horta, a les actuals Llars Mundet, on s'hi trobava el camp. En aquest arxiu, a més de tota la documentació referent als pressupostos de construcció i altres, s'hi conserven plànols i fotografies del període que s'estudia. També es va consultar l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Barcelona), l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, l'Arxiu fotogràfic de Barcelona, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu Municipal de Barcelona i l'Arxiu Municipal d'Horta i Guinardó.

D'altra banda, s'ha fet ús dels diferents testimonis recollits en diverses obres de Besolí, Monfort i Ollé (2009) i Solé (2004) amb l'objectiu de tenir més informació sobre l'organització i altres aspectes del camp de concentració. Per sintetitzar l'explicació dels diferents testimonis, es va realitzar una fitxa amb el programa "Excel". En aquesta s'hi troben els noms dels testimonis, la font d'on s'ha extret cada un, les característiques de l'edifici, el lloc on dormien, l'entorn del camp, aspectes sobre la filferada, el que recorden sobre la vigilància del camp i els espais per on podien moure's. A partir d'aquests testimonis, s'ha procedit a indicar les possibles zones on es trobarien les garites de vigilància, la filferada, les oficines i administració del camp, sense tenir cap certesa de l'ubicació real d'aquests espais.

També s'ha consultat la Carta Arqueològica de Barcelona² que està vigent actualment, per tal de conèixer el patrimoni arqueològic de la ciutat, saber si amb anterioritat s'havia fet alguna intervenció arqueològica a la zona que s'estudiaria i comprovar si existia algun bé arqueològic inventariat relacionat amb el camp de concentració a Horta. A més, s'ha complementat aquesta

² Carta Arqueològica de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 26 d'abril del 2018] Disponible a: <<http://cartaarqueologica.bcn.cat>>

cerca amb la consulta al Patrimoni Arquitectònic tant de l'Ajuntament de Barcelona³ com de la Generalitat de Catalunya⁴. També s'ha consultat l'inventari arqueològic i paleontològic de la Generalitat de Catalunya⁵ a més de la cerca realitzada al Geoportal del Patrimoni Cultural⁶ i la Tribuna d'Arqueologia⁷. A tot això cal sumar-li la cerca a la Sede Electrónica del Catastro, del Gobierno de España⁸, per tal de conèixer si hi havia alguna dada important referent a l'edifici que s'estudia.

Per la realització de la prospecció arqueològica s'ha fet prèviament al treball de camp, una ortofotomapa de les Llars Mundet. La zona que es volia prospectar s'ha delimitat i identificat com a AP (àrea de prospecció) seguit d'un número, en aquest cas "1". Aquest sistema de prospecció d'àrees mitjançant la delimitació del terreny s'ha fet seguint el model d'elaboració de prospeccions de l'empresa Atics, SL (Freixa, 2008; Gurrera, 2008; Ramos, 2008) segons els criteris requerits pel Servei d'Arqueologia de Catalunya, unint-hi criteris personals que s'han pensat seguint la zona que es volia prospectar. S'han creat una sola àrea de prospecció ja que només s'ha considerat necessària prospectar la zona que envolta l'edifici estudiat.

La prospecció al terreny es va realitzar el dijous 5 d'abril del 2018, fent una prospecció superficial extensiva del terreny referent a l'AP 1 sense recollida de mostres amb l'objectiu de localitzar i identificar indicis i restes en superfície relacionades amb el camp de treball així com la valoració de l'edifici actual del pavelló de Llevant corresponent amb l'emplaçament que va recloure aquells presoners del camp de concentració.

Per tal de conèixer la superfície que ocupen els actuals edificis del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona i saber si corresponen amb el lloc on s'ubicaven el pavelló de Llevant i de Ponent, s'ha utilitzat l'eina de l'ICGC (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya) on es permet comparar mapes⁹. D'aquesta manera s'ha superposat l'ortofotomapa del 1946 amb el mapa topogràfic actual de la zona. També s'ha superposat el plànol topogràfic actual amb l'ortofotomapa

³Patrimoni Arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 25 d'abril del 2018] Disponible a: <http://w123.bcn.cat/APPS/cat_patri/home.do#>

⁴Patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 26 d'abril del 2018] Disponible a: <<http://invarquit.cultura.gencat.cat/cerca/>>

⁵Patrimoni arqueològic i paleontològic de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <<http://invarque.cultura.gencat.cat>>

⁶ Geoportal del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <<http://sig.gencat.cat/portalsigcultura.html>>

⁷Tribuna d'arqueologia [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <<http://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat>>

⁸Sede Electrónica del Catastro, del Gobierno de España [En línia] [Data de consulta: 25 d'abril del 2018] Disponible a: <<http://www.sedecatastro.gob.es>>

⁹ ICGC [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <http://www.icc.cat/vissir3/>

del 1956. A més, aquesta eina permet veure les diferències amb diversos graus d'opacitat, fer un “escombrat vertical” i un “escombrat horitzontal” per tal de veure els canvis sense opacitat i amb major claredat.

S'ha creat un model de fitxa de prospecció mitjançant el programa software FileMaker Prop 11 (2016) segons el ja mencionat model de fitxa de prospecció de l'empresa Atics, SL, modificat segons els criteris personals i els requeriments de la zona i l'objecte d'estudi. Així, s'ha obtingut una sola fitxa de prospecció corresponent a l'AP 1 que s'ha prospectat. La fitxa s'ha omplert a mesura que es realitzava la prospecció i conté sis apartats. El primer correspon a les dades generals de l'AP 1. El segon fa referència a l'ús del sòl. El tercer apartat és sobre les condicions dels camps en el moment de realitzar la prospecció. El quart mostra la localització de restes arqueològiques i el cinquè les estructures arqueològiques. Per últim, el sisè apartat correspon a les observacions.

Durant la realització de la prospecció s'ha documentat també fotogràficament tota la zona prospectada, l'edifici i el seu entorn.

A més de la prospecció arqueològica també s'ha plantejat una proposta de cales per a un futur estudi de paraments en l'actual edifici de Llevant. Com a plantejament de l'estructura d'aquest futur estudi de cales, s'han seguit diversos estudis publicats per l'empresa Atics, S.L i Veclus-Heritage. Aquestes cales tenen l'objectiu de trobar possibles grafitis i incisions fets pels presoners del camp durant el seu internament, tal i com s'han localitzats en altres centres de repressió com al castell de Montjuïc i a l'església annexa al castell de Castelldefels, Barcelona. A partir dels testimonis i els plànols visualitzats a l'edifici de Llevant de la Universitat de Barcelona al Campus Mundet, s'ha indicat a on s'haurien de realitzar cales per tal de tenir una major probabilitat d'obtenir-hi resultats.

Amb l'observació de l'edifici actual, la informació que ens donen les obres sobre la Casa de Caritat i les fotografies de l'època, s'ha establert una evolució arquitectònica per tal de veure els canvis que ha patit l'edifici al llarg dels anys.

També, han sigut de màxima ajuda els recursos trobats al web: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, Vissir3 del ICGC, i els seus recursos amb els vols aeris dels Estats Units d'Amèrica dels anys 1945 i 1956 i l'eina “Instamaps” per la realització de mapes personalitzats, el Geoportal de Cartografia de l'Àrea Metropolitana de Barcelona¹⁰, diversos recursos de

¹⁰ Geoportal de Cartografia de l'Àrea Metropolitana de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <<https://geoportalcartografia.amb.cat/AppGeoportalCartografia2/index.html>>

l'Ajuntament de Barcelona, com són el Plànol de Barcelona¹¹, el Geoportal de Barcelona¹² i CartoBCN¹³. A més, també s'ha el Google Maps¹⁴ per cerques actuals.

¹¹ Plànol de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <<https://w33.bcn.cat/planolBCN/ca/>>

¹² Geoportal de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <<http://www.bcn.cat/geoportal/ca/geoportal.html>>

¹³ CartoBCN [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <<http://w20.bcn.cat/cartobcn/>>

¹⁴ Google Maps [En línia] [Data de consulta: 8 de maig del 2018] Disponible a: <<https://maps.google.com/>>

2. Context històric

2.1. Els camps de concentració franquistes

Javier Rodrigo, en la seva obra *Cautivos: Campos de concentración en la España franquista 1936-1947*, defineix el que és un camp de concentració fruit de la Guerra Civil Espanyola i de la victòria del dictador Francisco Franco:

“Por todo ello, campos de concentración en la España de Franco lo fueron los estables y también los provisionales destinados al internamiento sin juicio (con sólo una clasificación de por medio) de los soldados republicanos prisioneros y evadidos, y en ocasiones (las menos) de poblaciones civiles cuando la toma de un territorio implicaba la caída en bando sublevado de grandes masas de ciudadanos. También los destinados durante la posguerra y la segunda guerra mundial a internar a los refugiados en España procedentes de Francia que tenían algún rango militar: por ese motivo, el cierre del último campo de concentración abierto durante la guerra civil, Miranda de Ebro, data de 1947, si bien desde 1942 ya no existieron prisioneros de guerra fuera del marco de la justicia civil o militar”
(Rodrigo, 2005: XXV-XXVI)

Javier Rodrigo també exposa que els camps de concentració franquistes van donar-se dintre de l'univers concentracionari europeu. Afirmar que, el terme “camp de concentració” és el centre d'internament i agrupament en temps de pau o, sobretot de guerra, establert per un poder estatal o un contrapoder que se li oposa. Etimològicament i històricament es tracta d'una experiència molt més comú d'allò que pugui semblar. Cal dir, però, que els camps de concentració es veuen molt condicionats per les connotacions que s'adquireixen en acabar la Segona Guerra Mundial (1945) (Rodrigo, 2005: 313).

Dintre del que és el camp de concentració i tot el que això significa, cal explicar la tecnologia de repressió que porta a terme Franco. El seu objectiu era construir un nou poble que estigués al seu servei i ho fa mitjançant la tecnologia. Aquesta tecnologia produeix subjectes seguint un patró que volia aconseguir: persones que pensen i es comporten d'una determinada manera. Així, com afirma Alfredo González Ruibal, amb aquesta tecnologia de repressió es transforma una determinada matèria que, en el cas del presoner del camp de concentració esdevé un nou subjecte polític, dòcil amb el règim. Així, aquestes tecnologies són els gulags, les txeques, reformatoris, camps de concentració, presons i destacaments penals, entre d'altres. Per això, era sotmès a aquesta tecnologia de repressió franquista qualsevol que no compartís les idees del règim (especialment els *rojos*). El resultat d'aplicar aquella tecnologia era obtenir *españoles auténticos*. Amb tot això, el procés tècnic s'iniciava amb el camp de concentració: centres de classificació de tots els contraris al nou règim (González Ruibal, 2016: 266-268). Des del punt de vista purament militar, es podia destriar quins presoners eren *afectos* (aprofitables per les maniobres militars al front de guerra) i

quins *desafectos* (no aprofitables pel combat amb l'enemic). Es va promulgar la *Orden General de Clasificación* (11 de març del 1937) i aquest decret establia que les *Comisiones Clasificadoras de Prisioneros y Capturados* eren les encarregades d'administrar els avals individuals. Així, els presoners podien ser classificats com a: A, B, C o D (Besolí, et al. 2009: 66).

Els A (*afectos al Glorioso Movimiento Nacional*) eren deixats en llibertat provisional i si estaven en edat militar es podien incorporar a les files de l'exèrcit franquista. Els B (*desafectos leves*) eren els voluntaris de les files republicanes i els quintos mobilitzats per la República sense responsabilitats socials, polítiques o comunes que havien de romandre retinguts i que havien de ser enviats als batallons de treballadors. Els C (*desafección grave*), eren els dirigents i personalitats destacades en partits i entitats que havien desenvolupat activitats polítiques o socials i eren enviats a la presó i se'ls aplicava el codi penal. Els D, eren els delinqüents comuns, responsables d'actes punibles, abans i després de la insurrecció militar, continuaven tancats i se'ls aplicava el codi penal. També existeix el "Ad", *Afecto dudoso*, aquests a l'espera d'un informe sobre el seu comportament, eren enviats als batallons de treballadors independentment de l'edat, mentre s'esperava l'arribada d'informes que permetessin la classificació definitiva (Besolí, et al. 2009: 66).

D'altra banda, en el camp, els presoners que no serveixen es descarten, fet que significa la mort i execució. També hi ha altres maneres d'assassinar-los al camp: de gana, de malaltia o d'una pallissa. La resta de material potencialment aprofitable són conduïts al segon pas d'aquest procés tècnic repressor franquista: la presó. A més, hi ha un altre destí per la matèria que no serveix: el sistema de redempció de penes mitjançant el treball: els Batallons de Treballadors. Aquesta mà d'obra semi-esclava suposava l'obtenció d'una mà d'obra barata necessària per aixecar el país arrasat per la guerra i la redempció dels desafectes al règim que alhora complia un paper ideològic (teoria del jesuïta José Pérez del Pulgar (1875-1939) al 1939) lligat a la nova concepció lògica falangista-feixista i nacional-catòlica. D'aquesta manera, del camp de treball en sortia la persona renovada i neutralitzada (González Ruibal, 2016: 266-268). A més, els camps de concentració i els Batallons de Treballadors eren un sistema de retenció producte de la guerra que durant la postguerra va adequar-se a les necessitats d'un *Nuevo Estado* victoriós (Monfort, 2008: 190).

Per tant, es pot afirmar que els camps de concentració franquistes tenien un doble propòsit: individualitzar el presoner per tal de depurar responsabilitats i despersonalitzar-lo neutralitzant al subjecte i reduint-lo a un estat animal. Amb això, s'aconseguia allò que es volia demostrar: que els *rojos* eren salvatges i sers inferiors (González Ruibal, 2016: 268).

Finalment podem dir que el camp de concentració és sinònim de detenció massiva, de depuració, d'adoctrinament dels internats i de la utilització d'aquests com a mà d'obra barata, en

molts casos gairebé gratuïta, tal i com afirma l'historiador Aram Monfort. Així, els camps van ser el primer graó en la cadena depuradora i repressiva i la seva principal funció va ser la classificació dels presoners (Monfort, 2008: 11).

2.2. El camp de concentració a Horta

El camp de concentració a Horta es situava a Barcelona, en concret estava a les actuals Llars Mundet (Fig. 1).

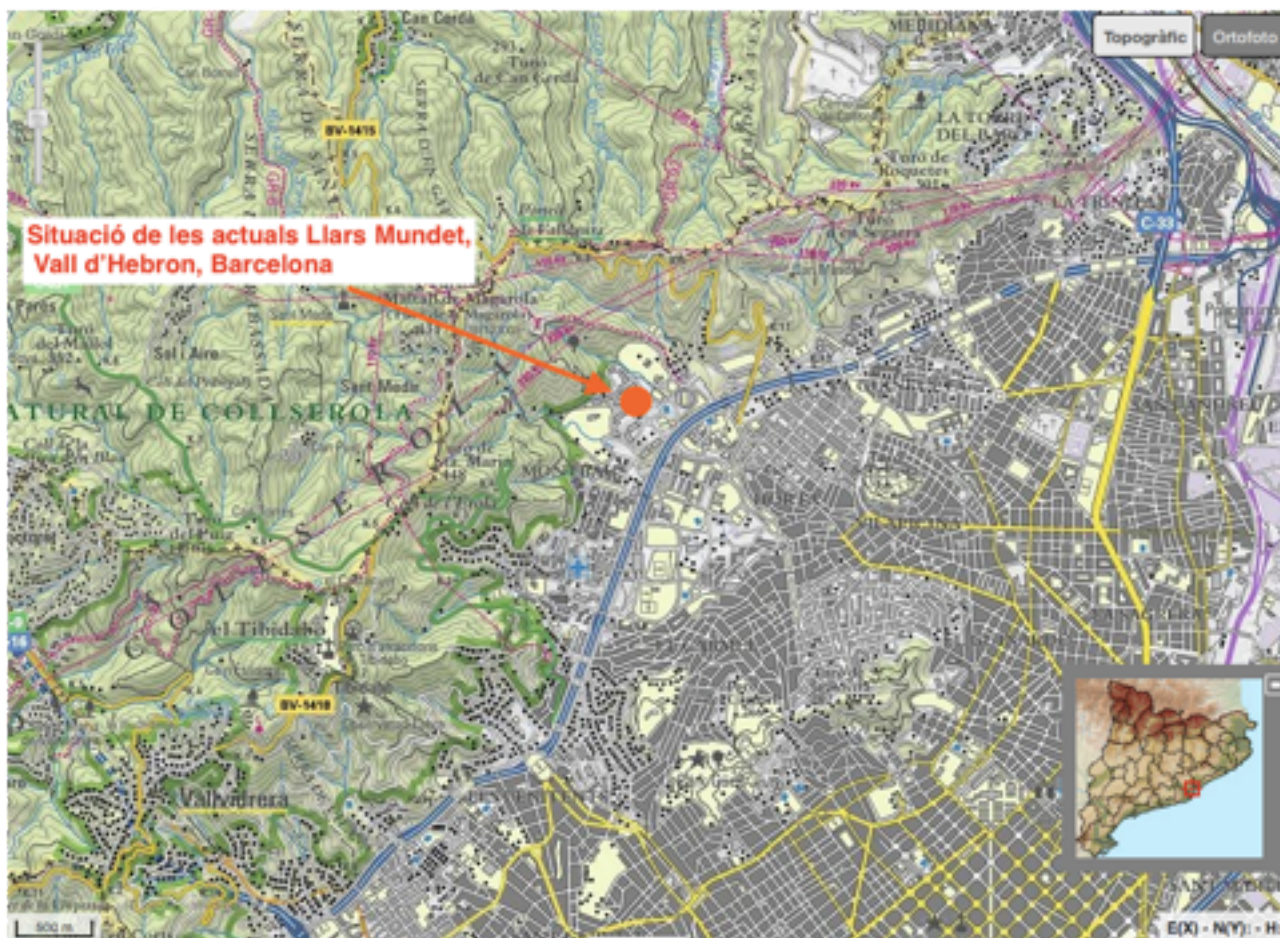

Fig. 1. Situació de les actuals Llars Mundet, marcat amb el punt vermell, a la Vall d'Hebron.

Imatge: ICGC.

En el moment inicial del seu ús, es van utilitzar els pavellons de la Nova Casa de Caritat a Horta: el pavelló Ponent i el pavelló Llevant.

La història d'aquests edificis es remunta a començaments del segle XX, quan la Casa de Caritat va iniciar el seu trasllat al barri d'Horta. Cal dir que la Casa de Caritat era una entitat barcelonina d'assistència social creada al darrer terç del segle XVIII. Aquesta entitat va comprar uns terrenys a Horta, i hi va traslladar una part de la Casa de Caritat. El projecte inicial de construcció de la nova casa de caritat volia edificar tres pavellons: Llevant, Central i Ponent, on s'acollirien nens i nenes. Era una construcció de grans costos lligats amb un constant problema financer per la construcció. Per això, els vuit anys de treballs des que s'havia començat la construcció van fer que al 1936 encara no s'hagués començat la meitat del projecte inicial (Monfort, 2008: 110-111). Malgrat que no estiguessin acabats, aquests pavellons eren ideals per usar-los com

a futur camp ja que complien tots els requeriments, eren un complex format per dos edificis de grans proporcions que estaven a mig construir. El fet de que els edificis no estiguessin acabats (Fig. 2) era un dels principals trets favorables del recinte ja que això feia que l'exèrcit ocupant no hagués de gastar gaires energies ni material per condicionar un recinte que havia de tenir una vida útil limitada. A més els pavellons eren favorables ja que un cop tancat el camp, l'exèrcit no s'havia de preocupar de l'estat en que quedaria la finca (Monfort, 2008: 115-116). A més, els pavellons eren idonis perquè respectaven la distància de seguretat que es demanava amb el nucli de població. D'aquesta manera s'evitava una possible contraofensiva republicana que pogués alliberar els presoners (Monfort, 2008: 114). A més, tot i estar a la perifèria urbana, el recinte estava ben comunicat tant amb la capital com amb les comarques de l'entorn. També, un altre aspecte a remarcar és que els Pavellons tenien un molt bon aprovisionament d'aigua: l'antiga vil·la d'Horta tenia un subsòl ric en corrents d'aigua subterrània que s'extreia a través dels pous i les mines (Monfort, 2008: 117). Finalment el camp es va obrir el 10 de febrer del 1939. Va començar a rebre presoners després del condicionament mínim imprescindible de l'espai, és a dir, de la instal·lació de la filferrada que envoltava el complex, la construcció d'uns quants llocs de vigilància, l'habilitació dels soterranis per fer els interrogatoris més violents i l'organització de l'oficina que acollia els comandaments del camp (Monfort, 2008: 114).

Fig. 2 Imatge dels pavellons inacabats. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 216.

Cal dir que la formació d'aquest camp de concentració a Horta va lligada a la manera com es va ocupar Barcelona amb l'objectiu que la ciutat es convertís en una gàbia on ningú se'n pogués escapar i així poder classificar tots els ciutadans (Monfort, 2008: 118).

Pel que fa al tipus de presoners que rebia el camp, Horta no només retenia presoners catalans, sinó que també retenia alguns dels milers capturats a Catalunya independentment d'on fossin. Per això, Monfort diferencia tres tipus de presoners segons el motiu del seu tancament a Horta. Un primer grup estaria format pels soldats republicans capturats per l'exèrcit franquista i també els que s'havien lliurat voluntàriament. Un segon grup de presoners serien els refugiats que tornaven de França a través de la frontera gironina i aquells que estaven a Barcelona i no anaven a les seves localitats d'origen. Finalment, el tercer grup estaria format pels que havien estat detinguts pels serveis d'ordre públic i els retinguts per comportaments considerats incorrectes com podia ser per exemple anar indocumentat o no saludar al pas de la bandera (Monfort, 2008: 119-120). Pel que fa al nombre de presoners és una xifra que no es pot constatar: mai es podrà saber el nombre exacte d'homes que van passar pel camp (Monfort, 2008: 131). Es considera que uns 5.500 individus és el mínim de presoners que hi va haver al camp. A més, diversos factors fan pensar que el pavelló de Llevant va retenir més de 5.600 individus (Monfort, 2008: 140).

És important remarcar la xarxa que van formar els franquistes arribats a Barcelona per tal de controlar la ciutat, una xarxa formada per la relació entre el camp i les diverses presons de Barcelona (Monfort, 2008: 143). A més, cal dir que molts presoners d'Horta també van anar a parar posteriorment en Batallons de Treballadors, que com hem dit és una altra manera de fer purgar les culpes als desafectes al règim (Monfort, 2008: 149).

Un altre aspecte destacable és com els familiars van ser actors claus per la supervivència dels presoners en els camps d'arreu d'Espanya i també en el cas d'Horta. D'aquesta manera, els familiars van contribuir de forma decisiva a evitar la mort dels seus parents al portar-los, per exemple, aliments (González Ruibal, 2016: 280).

A més, una de les claus que es tenen per estudiar els camps de concentració franquistes a part de l'arqueologia i la història són els testimonis que van passar pels camps. El que més recorden els testimonis són aspectes com la mala alimentació, la higiene, les poques condicions mèdiques, la vigilància, els càstigs i com poder resistir dintre aquell context concentracionari. Per exemple, Santiago Alcolea Gil (1919-2006), parla de la distribució, les àrees, el menjar, les latrines i aspectes que el van marcar en la seva estada al camp de concentració i com els seus familiars el van anar a buscar, fet que reafirma la importància dels familiars pels presoners dels camps (Solé, 2004: 25-33).

El tancament d'Horta va estar condicionat per diferents factors: la definitiva classificació de la totalitat de presoners de guerra, la mobilització de les quintes d'entre 1936 i el 1941, l'existència de les presons i finalment, la implantació del sistema de treballs forçats, en el cas català centralitzats en els camps de Reus, Cervera i Figueres. Però, el tancament del recinte no va ser immediat ni va tenir una data fixa, sinó que les autoritats militars li van anar restant funcions d'una manera gradual fins a la clausura definitiva, abans del 30 d'abril del 1940. Així, es sap que des del març fins l'abril del 1940, els cent vint-i-dos presoners de la quarta companyia del batalló de treballadors número cent quaranta, van començar la neteja del camp a Horta (Monfort, 2008: 156-158).

2.3. La Casa de Caritat a Horta

Tal i com s'ha explicat anteriorment, el Camp de Concentració va establir-se en els edificis que s'havien construït per a la nova Casa de Caritat a Horta.

La inicial Casa de Caritat es trobava situada al districte de Ciutat Vella, al carrer Montalegre. Aquell indret va resultar insuficient per abastir tots els necessitats i a més es veia en perill a causa de la reforma urbana del Raval i per això es va traslladar una part als terrenys d'Horta (Gabriel, et al. 2015: 172-173).

L'inici del nou emplaçament de la Casa de Caritat als nous terrenys d'Horta, va suposar l'intent de construir tres pavellons destinats per a nens i nenes. D'aquests tres, però només se'n va acabar de construir un, el pavelló de Llevant. Un altre pavelló, el de Ponent, només va comptar amb el soterrani i la planta baixa. El pavelló Central, mai es va començar a construir. D'aquests emplaçaments, actualment només es conserva el pavelló de Llevant, amb grans modificacions.

A continuació, s'explica l'evolució de la construcció d'aquest nou recinte, passant pels diversos usos que va tenir el pavelló de Llevant, entre ells, camp de concentració. També els pavellons van anar canviant el seu nom: primer Pavellons del Beat Salvador i després Pavellons Francesc Macià.

1921:

La Torre dels Frares passa a la Diputació de Barcelona per a fins benèfics. Havia estat casa de descans dels frares mínims fins a la seva exclaustració el 1835, i després, desamortitzada, va ser comprada al 25 d'abril del 1844 pel notari de Barcelona, Ferran de Moragas i Ubach. Aquesta extensa finca constitueix el punt de partida del Recinte Mundet (Tribó, 2008: 179).

1927:

La Casa de Caritat compra la finca Pallós (Fig. 3) per engrandir el nou terreny (Besolí, et al. 2009:141).

Fig. 3 Plànol de l nucli d'Horta amb l'antiga carretera de Cornellà a Fogars de Tordera i situació de les finques de la Casa de Caritat. El número 2 correspon a la finca de la Torre dels Frares i Can Pallós és el número 3. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 205.

1928:

La Junta de Govern de la Casa de Caritat de Barcelona, aprova el projecte, plànols i pressupost de l'arquitecte Joan Rubió i Bellver (1870-1952) per la construcció d'un nou recinte (Fig. 4). Són els tres pavellons del Beat Salvador: Llevant (nens), Central (serveis) i Ponent (nenes). El 18 de maig es convoca un concurs per adjudicar les obres. El 25 de juny, l'empresa Construcciones Bofill, S.A. guanya el concurs. L'1 d'agost comencen les obres de condicionament de la finca (Besolí, et al. 2009:142).

Es tracta d'un projecte monumental, que ratlla els trenta milions de pessetes i del qual el 1936, en esclatar la Guerra Civil, només se n'haurà construït la meitat a causa dels constants problemes financers que sorgiran (Tribó, 2008: 180).

1929:

Degut a l'orografia del terreny, l'arquitecte Joan Rubió, proposa afegir un nou soterrani al projecte original del pavelló de Llevant (Besolí, et al. 2009:142).

1930:

L'1 de febrer del 1930 es convoca un concurs públic per fer les obres de paleta i serralleria dels semisoterranis i soterranis del pavelló Llevant. L'1 de juliol comencen les obres (Besolí, et al. 2009:142-143).

1931:

Es proclama la República com a resultat de les eleccions del 12 d'abril, i es crea la Generalitat de Catalunya. La Casa de Caritat de Barcelona, passa a dir-se institut d'Assistència Social de Barcelona, i els pavellons del Beat Salvador, pavellons Francesc Macià (Tribó, 2008: 180).

1932:

El 29 de juliol, un cop acabats els soterranis dels pavellons de Llevant i ponent, la Junta de Govern de la Casa de Caritat d'Horta, resol encarregar la construcció de la planta baixa i dels quatre pisos superior dels pavellons de Llevant i Ponent a Construcciones Bofill, S.A. El 19 de setembre, Construcciones Bofill, S. A. comença les obres d'edificació de la planta baixa dels pavellons de Llevant i Ponent (Besolí, et al. 2009:144).

1934:

El doctor Francesc Fàbregas i Mas (1857-1933), exvocal de la Junta de Govern de la Casa de Caritat, deixa en herència 1.095.468 pessetes per ajudar a la construcció dels pavellons. El 16 de maig, la Junta de Govern convoca un concurs públic per les obres de paleta i serralleria d'armar de les plantes 1, 2, 3, 4 i cobertes del pavelló de Llevant. El 3 de juliol, s'adjudiquen les obres a l'empresa Construcciones Bofill, S. A. El 9 d'agost, Construcciones Bofill, S.A. comunica que ja ha finalitzar les obres del semisoterrani del pavelló Ponent i les plantes baixes dels pavellons de Llevant i Ponent. Es treu a concurs les obres de fusteria dels quatre pisos. El 13 de setembre, l'empresa de Fomento de Obras y Construcciones S.A. obté l'adjudicació de les obres de fusteria de les plantes 1, 2, 3 i 4 del pavelló Llevant. Fomento de Obras y Construcciones S. A. és una empresa creada a Barcelona l'any 1900¹⁵ (Besolí, et al. 2009:145-146).

1936:

El 25 de maig, Joan Rubió i Bellver informa a la Junta de Govern de la Casa de Caritat que les obres d'edificació de les quatre plantes del pavelló Llevant són a punt de finalitzar. El 9 juliol, s'adjudica a Construcciones Bofill, S.A. les obres de carcassa del pavelló Llevant proposades per l'arquitecte (Besolí, et al. 2009:146-147). El juliol d'aquest any s'inicia la guerra civil espanyola. A causa d'aquesta, les obres dels pavellons d'Horta queden aturades i no es reprendran ja fins al 1954 sota una nova direcció i un nou projecte (Tribó, 2008: 181).

1939:

El 10 de febrer, es produeix l'obertura del camp de concentració d'Horta als pavellons Llevant i Ponent. El 16 de febrer, el camp ja té 5.413 presoners (Besolí, et al. 2009:148). El 2 de novembre, les autoritats concentracionàries, notifiquen a la Junta de Govern de la Casa de Caritat, que no cal instal·lar comptadors d'electricitat ni d'aigua als pavellons de Llevant i Ponent. L'1 de desembre del 1939, la guarnició del camp d'Horta està formada per deu oficials (1 comandant, 1 capità, 2 tinents i 6 alferes, més la tropa encarregada de la custòdia) (Besolí, et al. 2009:151-152).

¹⁵ Fomento de Construcciones y Contratas [En línia] [Data de consulta 20 de maig 2018] Disponible a: <<http://www.fcc.es/es/hito2017-2018>>

1940:

Entre el març i l'abril d'aquest any, la 4a companyia dels BBTT número 140, desmunta el camp de concentració d'Horta (Besolí, et al. 2009:152). El tancament del recinte no va ser immediat ni va tenir una data fixa, sinó que les autoritats militars li van anar restant funcions d'una manera gradual fins a la clausura definitiva, abans del 30 d'abril del 1940. Així, es sap que des del març fins l'abril del 1940, els cent vint-i-dos presoners de la quarta companyia del batalló de treballadors número cent quaranta, van començar la neteja del camp a Horta (Monfort, 2008: 156-158).

El 7 de novembre, la Junta de Govern acorda acabar la construcció del pavelló de Llevant (Besolí, et al. 2009:152).

1941:

El 20 de març, la Junta de Govern acorda cedir el pavelló de Llevant a la ciutat per utilitzar-lo com a alberg provisional d'indigents i captaires (Besolí, et al. 2009:153).

1942:

El 9 de juliol, la Casa de Caritat cedeix el pavelló de Llevant al Govern Civil de Barcelona perquè s'utilitzi com a alberg d'indigents. En contrapartida, no hi ha una limitació temporal de la cessió i les millores que es facin a l'edifici quedaran a benefici de la Casa de Caritat. El 23 de juliol s'inaugura aquest alberg per captaires (Besolí, et al. 2009:153).

1943:

El 26 de febrer, la Junta de Govern de la Casa de Caritat cedeix l'ús del pavelló de Llevant al Patronato Nacional Antituberculoso. El 17 de novembre, l'arquitecte provincial fa un informe advertint que els materials metàl·lics del pavelló de Ponent estan en perill de destrucció ja que no estan protegits de les inclemències del temps (Besolí, et al. 2009:153).

1945:

El 25 de maig, es munten campaments d'estiu pels nens internats i el pavelló de Llevant es converteix en "Hogar Montaña" (Besolí, et al. 2009:153).

1951:

El 3 de desembre, la Junta de Govern de la Casa de Caritat cedeix gratuïtament i temporalment els nous pavellons a l'organització del Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona de l'any 1952 (Besolí, et al. 2009:154).

1954:

L'11 de setembre del 1954, després de la donació de 40 milions d'Artur Mundet (1879-1964) i la seva esposa Anna Gironella, es porta a terme la cerimònia de benedicció dels terrenys i la col·locació de la primera pedra de les Llars Anna Gironella de Mundet (Besolí, et al. 2009: 155).

1955:

El 16 de setembre, la Junta de Govern de la Casa de Caritat, accepta la proposta de l'arquitecte Manuel Baldrich per suprimir la planta superior del pavelló de Llevant (Besolí, et al. 2009: 155).

1957:

El 14 d'octubre, Franco presideix la inauguració de la nova Casa de Caritat (Besolí, et al. 2009: 155).

1991:

La Diputació de Barcelona cedeix part de les instal·lacions de les Llars Mundet a la Universitat de Barcelona per a crear-hi un campus universitari (Fig. 5), fita que requereix una readaptació dels espais, la qual s'encarrega als arquitectes Francesc Labastida i Manuel Ribas Piera (1925-2013) (Tribó, 2008: 186).

Es pot afegir que, la construcció dels pavellons a Horta, iniciats en temps de la dictadura de Primo de Rivera i edificats per la Generalitat, van suposar una hipoteca insalvable que va contribuir notablement a la crisi de la Casa de Caritat (Gabriel, et al. 2015: 223).

Pel que fa a l'arquitectura del pavelló, es dona una descripció de l'any 1928 a l'obra *La Casa de Caritat*. Amb aquesta descripció, podem imaginar l'arquitectura que van veure aquells presoners:

“Els dos laterals, el de nens i el de nenes, són més grans i quadrats, amb una torre en cada angle, i estan físicament lligats per unes passeres al tercer volum situat entremig, molt més estret i també més curt. Els dos grans pavellons a llevant i a ponent consten de cinc plantes: planta baixa, primera, segona, tercera i encara una quarta planta de golfes útils a sota coberta. A més, a causa del fort desnivell del terreny, molt evident en la perspectiva, hi ha una o dues plantes subterrànies gairebé tan extenses com les superior. El pavelló central, també de cinc plantes, és flanquejat a la façana principal per dues torres que tenen un pis més i, a la planta baixa, un edicle amb volta emfasitza l'accés principal. Tot plegat es tracta d'una composició beaux-arts amb un predomini total de la simetria (elements, com ara crugies, patis, etc., que es van repetint en un ordre d'eixos i mesures), és a dir, una composició tradicional, clàssica en la geometria i pseudomedieval en l'estil, amb un to noucentista que prové del modernisme. Si ens fixem en la planta, els dos edificis grans lateral són formats per una doble crugia perimetral: l'exterior inclou les dependències principals i conforma les façanes i, la interior, inscrita, acull preferentment les dependències de servei i rep la llum i la ventilació a través d'un gran pati a manera de claustre o de diversos patis de servei més petits. Es tracta d'un organisme estructural pensat des de la construcció amb mur de càrrega de manera que, exceptuant els quatre quadrats dels angles, que actuen com si es tractés de torres, la resta dels espais es poden configurar lliurement. El pavelló intermedi de servei, més estret, es planteja amb tres espais paral·lels i perpendiculars a la façana principal, on l'espai central es destina a grans estances representatives (vestíbul d'accés a la Sala de Festes, etc) de doble altura que reben la llum i l'aire per davant o per darrere, mentre els espais laterals contenen estances de servei que miren cap a un costat o l'altre. Les façanes dels dos pavellons laterals emfatitzen la verticalitat del conjunt mitjançant les torres estructurals de les cantonades i les torres fictícies enmig de les cares més externes, mentre al pavelló central la verticalitat prové de mostrar davant i darrere la divisió més o menys tripartita paral·lela del seu espai en planta.” (Gabriel, et al. 2015: 200-201).

A més, s'afegeix que:

“Però l'homogeneïtat i la repetició a cada pis de les obertures deixen veure, en canvi, una forta horitzontalitat remarcada encara més per l'amplada del conjunt i per la conformació de l'última planta, que es presenta com una logia que aguanta la coberta a dues aigües on predominen els coronaments de les torres. A dins, les façanes del claustre en cada pis consten d'un peristil d'arcs rebaixats excepte al capdamunt que acaben amb una balustrada sobre la terrassa de la quarta planta” (Gabriel, et al. 2015: 205).

Fig. 4 Dibuix en perspectiva del projecte de Joan Rubió i Bellver d'un asil per a mil dos-cents nens i nenes per a la Casa de Caritat a la Torre dels Frares d'Horta. El pavelló de la dreta correspon al de Llevant. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 201.

Fig. 5 Imatge de les noves Llars Mundet. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 419.

3. Anàlisi arqueològic del camp

3.1. Prospecció arqueològica

Tant en la Carta Arqueològica de Barcelona, com al Patrimoni Arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona i de la Generalitat de Catalunya no hi consta cap resta arqueològica referent al Pavelló de Llevant o a les Llars Mundet. D'altra banda, al cercador de Patrimoni arqueològic i paleontològic de la Generalitat de Catalunya, tampoc s'ha trobat cap tipus de referència a l'objecte d'estudi d'aquest treball. A més, al Geoportal del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, on es permet la consulta de mapes on es situa la localització dels jaciments del territori, tampoc s'hi ha trobat cap referència. D'altra banda, a la Tribuna d'Arqueologia, no s'ha detectat cap conferència ni informació on es fes esment del camp de concentració o del complex que s'analitza. A la Sede Electrónica del Catastro hi consta la construcció de les Llars Mundet a partir del 1954. Al registre, hi consta l'any de construcció al 1955. S'especifica que aquest espai construït és de classe urbana, el seu ús principal és cultural, i que es va construir una superfície de 53.752m². Es concreta que l'edifici de Llevant té quatre plantes dedicades a l'ensenyança. La planta 0 té una superfície de 1.776m², la planta 01 una de 2915m², la planta 02 també té 2915m² i per últim la planta 03 amb una superfície de 2915m².

La prospecció arqueològica es va portar a terme el dia 5 d'abril del 2018. Es va prospectar la zona marcada, l'AP 1 (Fig. 6).

Fig. 6 Àrea de prospecció 1 (AP 1). Zona que es va prospectar. Imatge: ICGC.

L'AP 1 que correspon al lloc on es trobaven els antics edificis de Ponent i Llevant i els seus voltants més pròxims. L'AP 1 engloba els actuals edificis de Llevant, l'Edifici del Teatre, l'Edifici de Ponent, l'Edifici Calderes, l'Estabulari i l'Església de les Llars Mundet (Fig. 7).

Fig. 7 Plànol del Campus Mundet. Imatge: Universitat de Barcelona.

Es va procedir a omplir la fitxa creada expressament per prospectar la zona, seguint el model de les fitxes de prospecció de l'empresa Atics, S.L. (Fig. 10).

L'espai prospectat es troba al municipi de Barcelona, a la comarca del Barcelonès. La visibilitat era bona i és una zona urbana, on s'hi troben les instal·lacions del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona. Hi havia indicis de rebaixos de terra. Pel que fa a les restes arqueològiques, no s'han trobat. Tampoc hi havia indicis d'estructures arqueològiques.

Pel que fa a l'espai que ocupen actualment els edificis, es pot veure que a on hi havia el Pavelló de Pontent, actualment hi ha l'Edifici del Teatre i l'Edifici de Ponent. En el lloc on s'hi trobava l'edifici de Llevant, actualment també s'hi troba l'Edifici de Llevant, tal i com es pot observar a través de la comparació dels mapes (Fig. 8). S'ha superposat l'ortofoto del 1946 amb el mapa topogràfic actual de la zona. A més, per on passava la carretera de la Vall d'Hebron (carretera de Cornellà a Fogars de Tordera, Horta), de la qual ens parlen els testimonis, actualment s'hi troba l'edifici de Migdia 1, del campus Mundet de la Universitat de Barcelona i l'accés actual és l'Avinguda d'Arturo Mundet. També l'antiga carretera de la Vall d'Hebron passava pel que és l'actual Passeig de la Vall d'Hebron (Fig. 9), que coincideix amb la Ronda de Dalt (B-20).

Fig. 8 Imatge de la superposició de mapes amb l'ortofoto del 1946 i el mapa topogràfic actual.

Imatge: ICGC.

Imatge: ICGC.

Prospecció arqueològica camp de concentració a Horta, Barcelona.

Àrea de prospecció: 1

Zona d'expectativa arqueològica:

Municipi: Barcelona

Comarca: Barcelonès

Data: 5/04/2018

☒ Visibilitat bona☐ Visibilitat regular☐ Visibilitat dolenta**Ús del sòl:**☐ Camps de conreu☐ Terrasses☐ Erm☐ Bosc☒ Zona urbana

Altres Instal·lació del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

Condicions dels camps en el moment de realitzar la prospecció:☐ Ullaurat☐ Sembrat☐ Germinat☐ Adult☐ Segat☐ Abandonat / no treballat☒ Indicis de rebaixos de terra☐ Abocaments moderns**Localització de restes arqueològiques:**☒ Negativa☐ Positiva☐ Ceràmica☐ Material lític☐ Metall☐ Os☐ Material constructiu☐ Elements arquitectònics

Altres restes:

Descripció / cronologia:

Localització d'estructures arqueològiques:☐ Sí☒ No

Tipus d'estructures:

☐ Positives☐ Negatives

Cronologia / descripció:

Observacions:

S'ha prospectat la superfície que ocupen els pavellons de Ponent, Llevant i l'Església del Campus Mundet de la Universitat de Barcelona. Es tracta d'una zona urbanitzada. No s'ha trobat cap estructura arqueològica.

Fig. 10 Fitxa utilitzada i omplerta durant la realització de la prospecció arqueològica entorn l'edifici de Llevant i Ponent.

3.2. Proposta arqueològica

La idea principal al començar el treball, era fer una proposta de cales per a un futur estudi dels paraments a l'actual edifici de Llevant, al recinte Mundet d'Horta, Barcelona (Fig. 11 i 12).

Fig. 11 Ortofoto de la situació de l'edifici Llevant actualment al recinte Mundet a Horta, Barcelona. Imatge: ICGC.

Fig. 12 Mapa topogràfic amb la situació de l'edifici Llevant al recinte Mundet a Horta, Barcelona. Imatge: ICGC.

S'han obtingut els plànols dels soterranis (Fig. 16), planta baixa (Fig. 13), planta 1 (Fig. 14) i planta 2 (Fig. 15), però no la planta 3. Tot i així, els plànols visualitzats no han estat els desitjats, ja que només s'ha permès fer una fotografia dels que s'exposen a l'edifici de Llevant, (Fig. 17) sense disposar de les còpies en paper. No s'ha pogut accedir a la consulta dels plànols originals actuals ja que no hi ha hagut resposta als diferents correus enviats a diferents responsables de la Diputació de Barcelona i els degans de la Facultat de Psicologia i d'Educació de la Universitat de Barcelona van tramitar la meua sol·licitud a la mateixa Diputació per tal d'intentar aconseguir els plànols, sense sol·lució en ambdós casos. L'Arxiu Històric de la Diputació no els tenia, ja que era material recent i no van poder dir on aconseguir-los. A causa de la falta de temps, no s'ha pogut continuar la recerca en altres institucions.

Fig. 13 Plànol de l'actual Planta Baixa de l'edifici de Llevant. Fotografia pròpia. El plànol es troba situat a la planta baixa de l'edifici de Llevant, al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

Fig. 14 Plànol de la Planta Primera de l'actual edifici de Llevant. Fotografia pròpia. El plànol es troba situat a la primera planta de l'edifici de Llevant, al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

Fig. 15 Plànol de la Planta Segona de l'actual edifici de Llevant. Fotografia pròpia. El plànol es troba situat a la segona planta de l'edifici de Llevant, al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

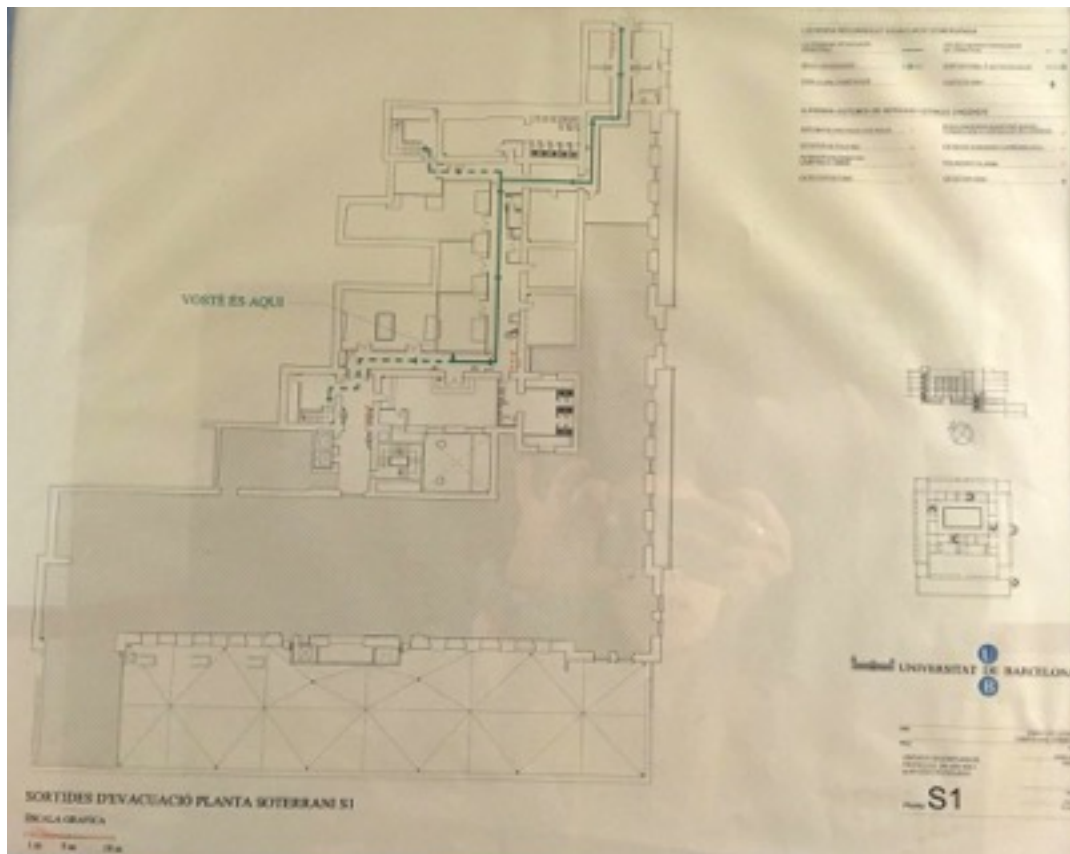

Fig. 16 Plànol del Soterrani 1. Fotografia pròpia. El plànol es troba situat al soterrani 1 de l'edifici de Llevant, al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

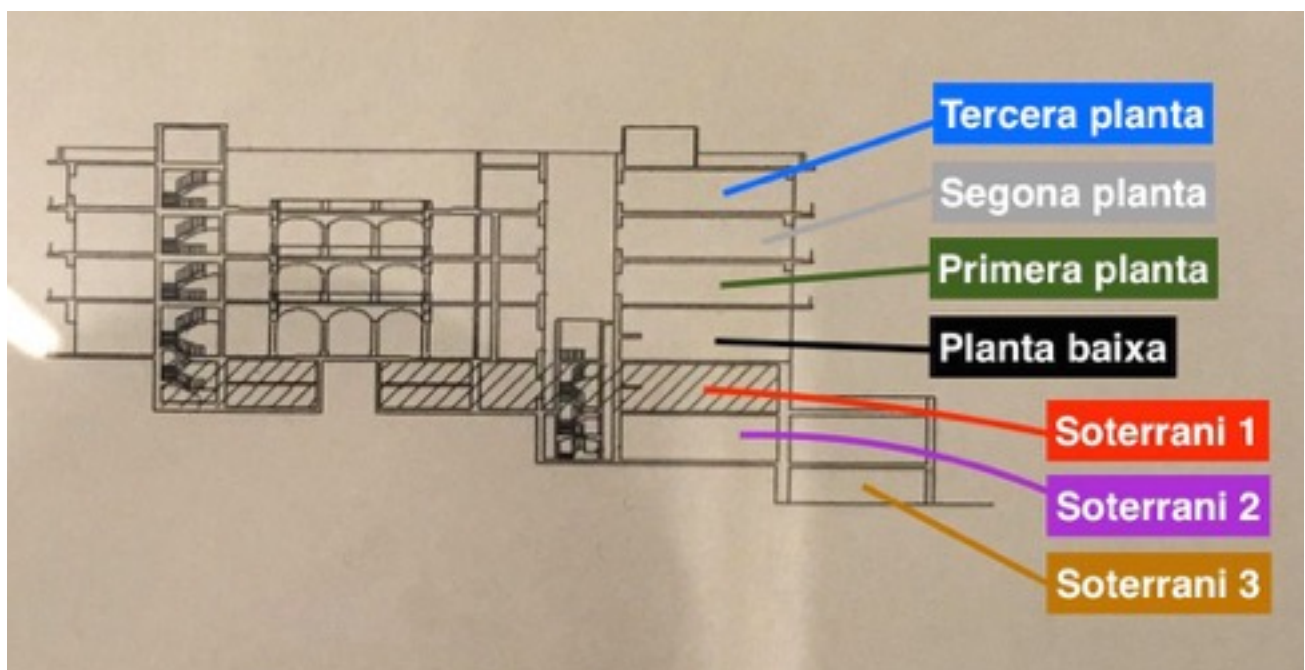

Fig. 17 Imatge transversal de l'edifici de Llevant amb els seus diferents pisos. Es veu la planta baixa, la primera planta, la segona planta i la tercera planta. També s'observa el soterrani 1, el soterrani 2 i el soterrani 3. Imatge pròpia. Aquesta imatge es troba situada al soterrani 1 de l'edifici de Llevant, al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

S'ha pogut consultar la planimetria de diversos anys, entre les dècades del 1920 i 1930 (Fig. 18 i 19). En els plànols posteriors corresponents a les remodelacions que van conduir a la construcció de les Llars Mundet, s'hi visualitza el conjunt del complex nou, sense especificar les diferents plantes dels edificis (Fig. 20). També disposem dels actuals mapes i fotografies aèries del conjunt.

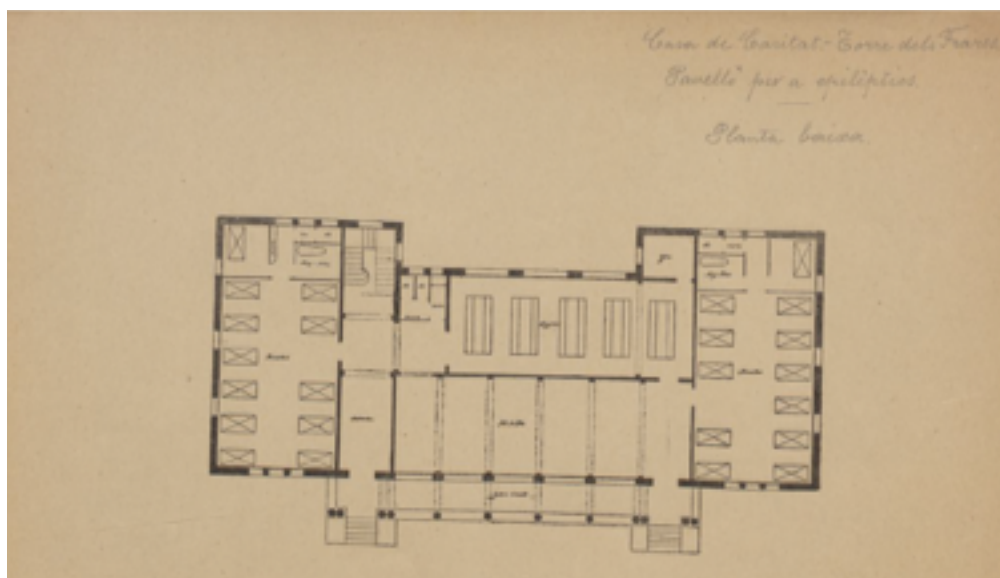

Fig. 18 Plànol de la planta baixa de la Torre dels Frares. Imatge: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.

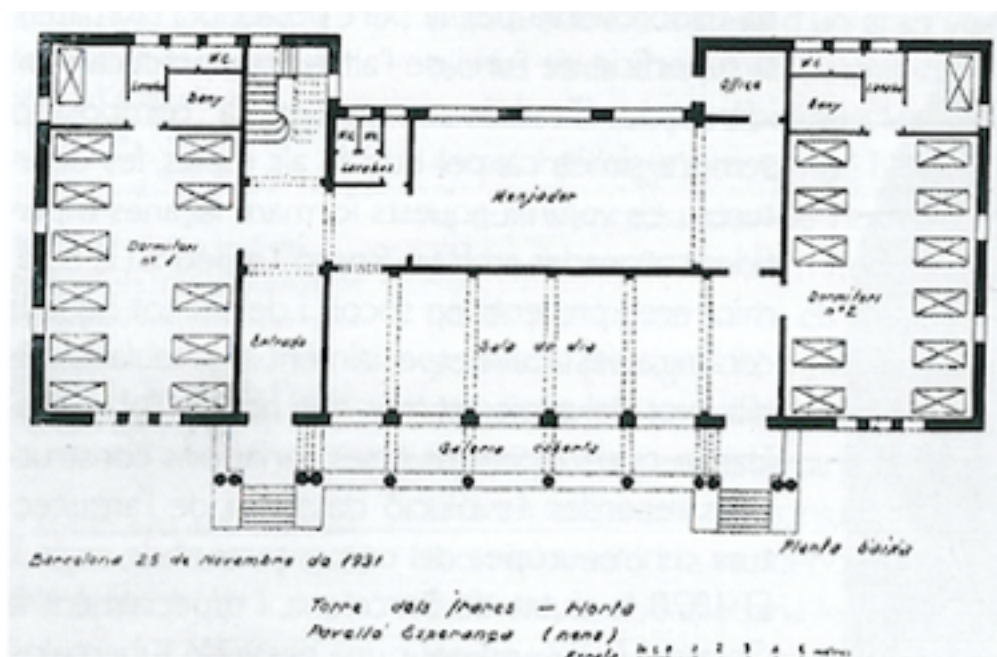

Fig. 19 Plànol de la planta baixa de la Torre dels Frares.

Imatge: Gabriel, et al. 2015, 184.

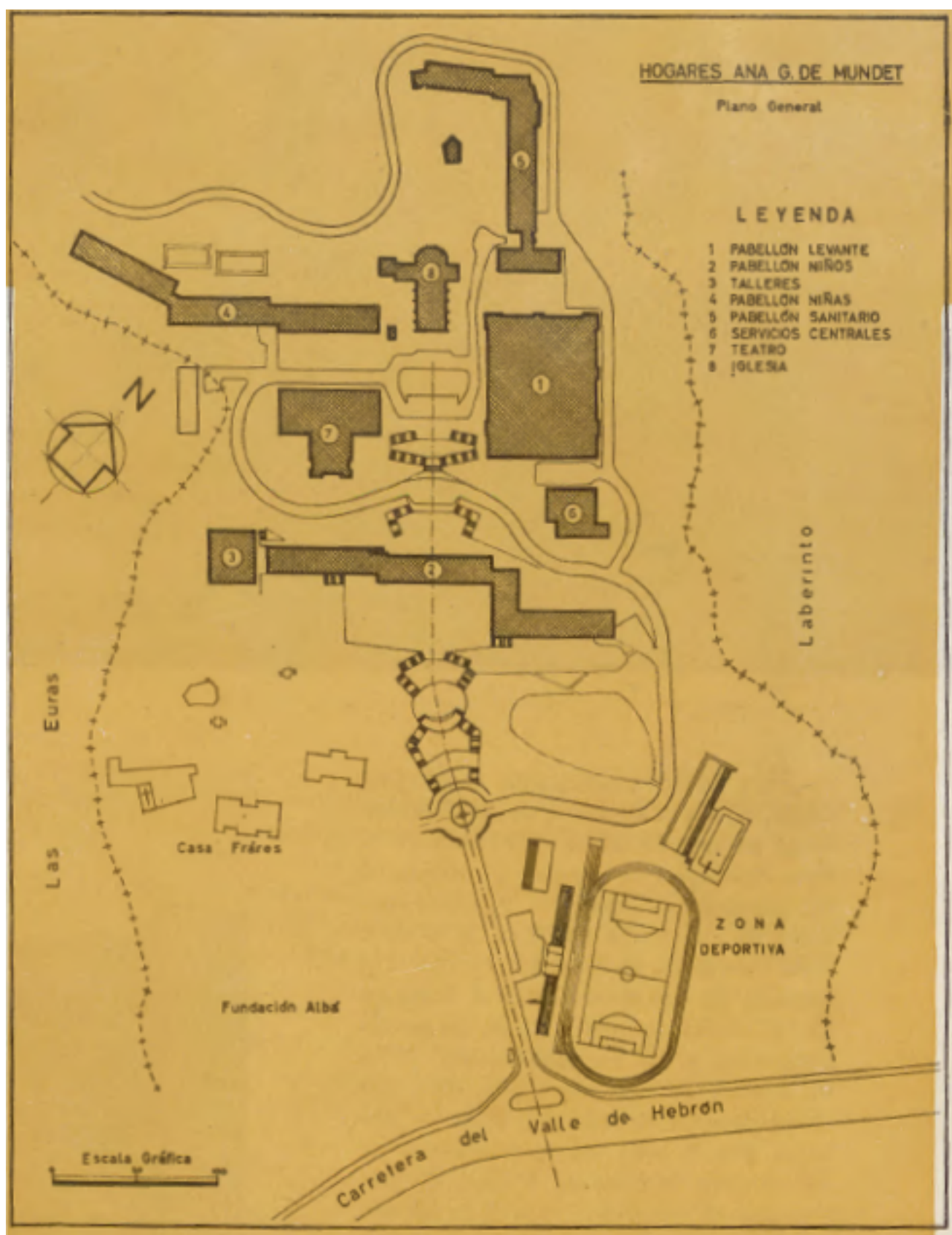

Fig. 20 Plànol de les Llars Mundet. Imatge: Revista San Jorge, N° 28, 23.

Malgrat tot, gràcies als plànols observats i fotografiats de l'actual edifici, als diferents testimonis, als plànols anteriors a les Llars Mundet consultats a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona i als recursos *on-line*, s'ha intentat realitzar una proposta d'intervenció arqueològica per portar a terme cales arqueològiques per a l'estudi de paraments. Aquest estudi, sempre s'ha previst a partir de l'arqueologia de l'arquitectura, considerant l'edifici com una resta arqueològica i un jaciment en sí mateix.

L'objectiu d'aquest estudi dels paraments de l'edifici actual de les Llars Mundet a través de la realització de cales arqueològiques seria per tal de veure si en els paraments s'hi conserven grafitis o altres pintades a les parets que haurien fet aquells presoners reclosos en aquell camp. Al conviure allà, com s'ha observat en molts altres espais bèl·lics o de repressió, sovint s'hi troben escrits dels seus ideals, de les seves enyorances i de la seva vida (González Ruibal, 2016: 187).

En són exemples d'aquest tipus de troballes el Castell de Montjuïc i a l'església annexa al castell de Castelldefels. A l'església fortificada annexa al castell de Castelldefels, es va trobar a una capella, grafitis (Fig. 21) que van deixar els combatents de les Brigades Internacionals que van ocupar el castell durant la Guerra Civil, entre el 1938 i 1939. (González Ruibal, 1996: 33). Pel que fa a les troballes a les cel·les del castell de Montjuïc (Fig. 22), aquests no s'han estudiat oficialment encara avui, però es van visitar en persona per tal d'imaginar quin tipus de grafitis es podrien trobar en un futur a l'edifici de Llevant. Tot i això, no estava permès fer fotografies d'aquests grafitis de les cel·les ja que encara no s'han estudiat. A l'observar aquells grafitis, es va poder veure que estaven fets a llapis i d'una temàtica molt diversa, des de calendaris, fins a expressions de tot tipus des polítiques fins a personals.

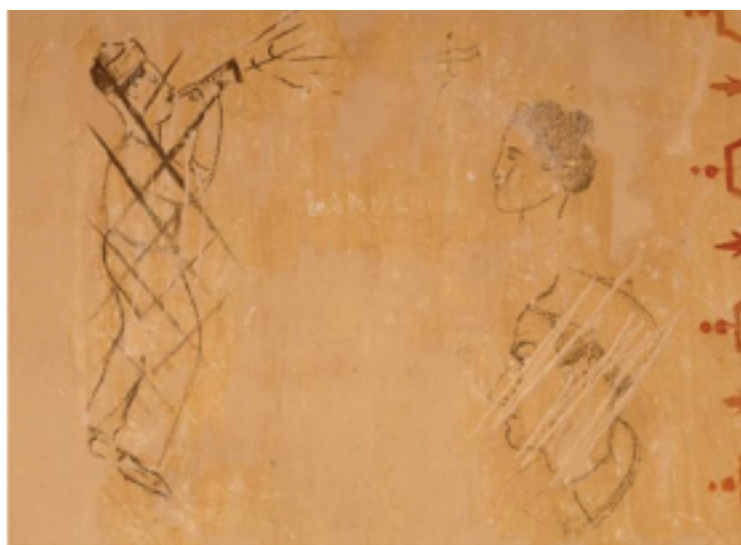

Fig. 21 Milicians i el rostre d'una dona. Hi apareix les paraules “la noche” escrites entre els personatges. Església annexa al castell de Castelldefels. Imatge: López, 2015, 251.

Fig. 22 Calendari. Calabossos del castell de Montjuïc. Imatge: Pere Tordera, Diari Ara.

En primer lloc, els materials de construcció de l'edifici projectat per l'arquitecte Joan Rubió i Bellver, es diu que al 1928, l'arquitecte no havia previst les parets de pedra com semblen ser a través de les fotografies, sinó aplacades de pedra i amb un mur de formigó en massa que passava de 60 a 50 centímetres a mesura que es guanyava alçada. Finalment era revestit amb pedra granítica ben rejuntada. A més, les impostes, les llindes i els brancals de totes les obertures, es conformaven amb aquest material. La cornisa va ser construïda amb lloses de ciment armat que simulaven una serpentina davant dels trams horitzontals i una escaleta als trams inclinats de les torres. També es va sistematitzar els pendents de les teulades (Gabriel, et al. 2015: 219).

Construccions Bofill S.A, va ser l'encarregat de portar a terme l'edificació. Aquesta empresa va acabar la construcció del pavelló de Llevant (Gabriel, et al. 2015: 217). L'empresa de Fomento de Obras y Construcciones S.A. va ser l'encarregada de les obres de fusteria de les plantes 1, 2, 3 i 4 del pavelló Llevant (Besolí, et al. 2009:146).

Pel que fa a la façana, a través dels plànols consultats a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, es pot establir les diferents plantes que componien l'edifici de Llevant. A l'arxiu, es van poder consultar els plànols de la façana principal (Fig. 23), la façana posterior (Fig. 24), la planta del terrat i les teulades, la planta baixa, les plantes del 1r i 2n pis, la planta del 3r pis, la planta del 4t pis i la secció longitudinal de la façana de l'any 1928.

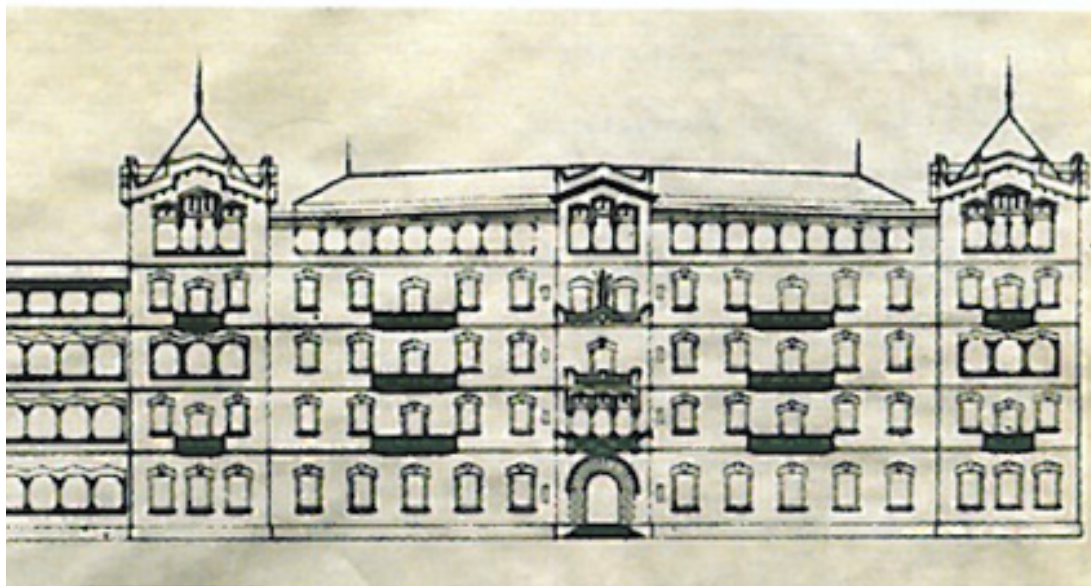

Fig. 23 Façana principal de l'edifici de Llevant. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 203.

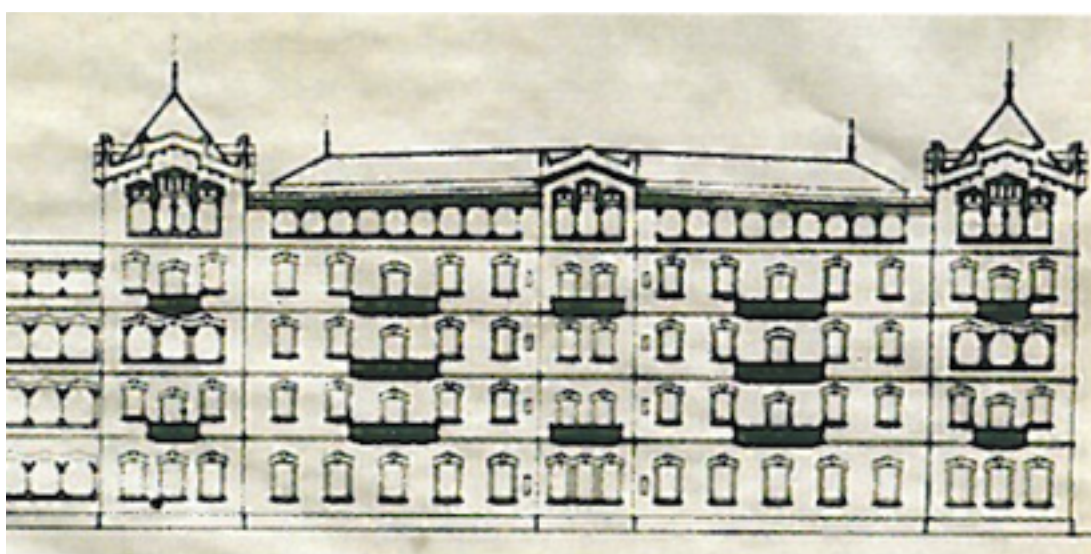

Fig. 24 Façana posterior de l'edifici de Llevant. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 203.

En el plànol consultat de la façana posterior de l'any 1928, s'indicava que la planta 0 ja estava feta, però faltaven les plantes primera, segona, tercera i quarta encara per fer.

Amb tot això, es va poder fer una reproducció del plànol de la façana anterior (Fig. 25) i la façana lateral esquerra (Fig. 26) de l'edifici de Llevant i en aquests s'hi ha afegit els pisos, distingint-los entre ells. Cal recordar, que en els plànols s'indicava que l'obra que estava feta al 1928 era només el soterrani i la planta baixa. La resta de pisos eren obra que encara estava per fer.

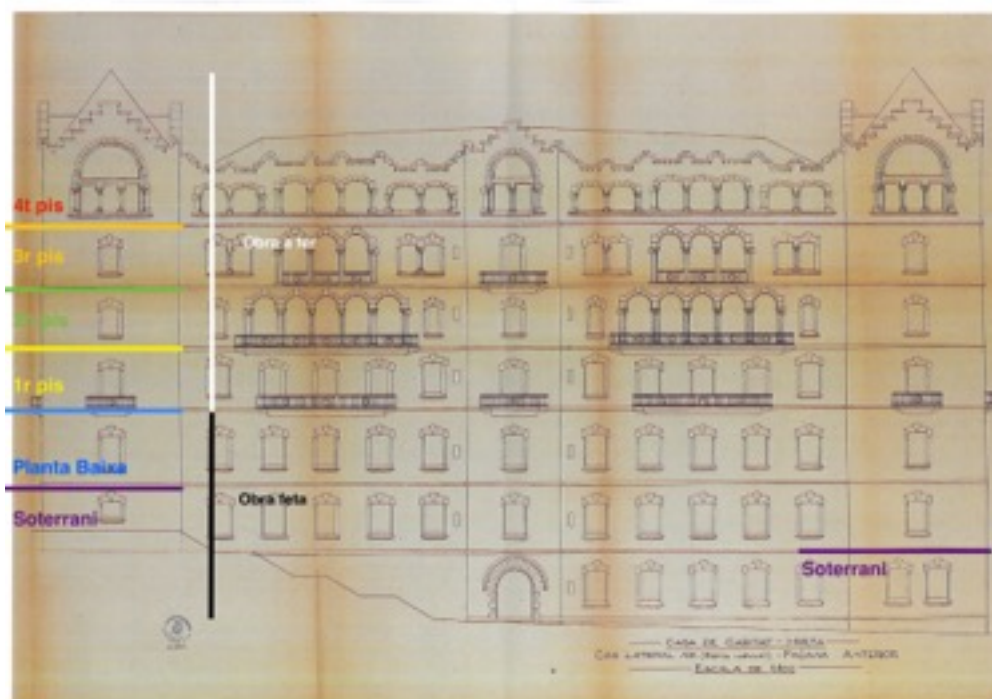

Fig. 25 Plànol de la façana anterior de l'edifici de Llevant. Imatge: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.

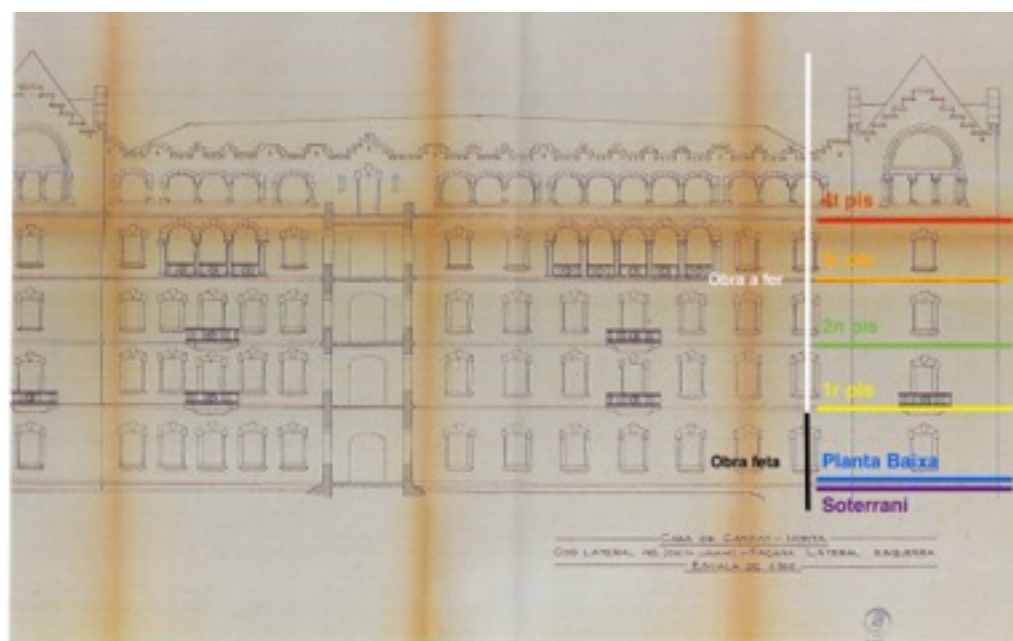

Fig. 26 Plànol de la façana lateral esquerra. Imatge: Arxiu Històric de la diputació de Barcelona.

Posteriorment, l'any 1930, es va refer el projecte i Rubió i Bellver va fer modificacions que afectaven als forats de la façana i la cornisa. A continuació, es mostra la confrontació entre les

façanes del primer projecte del pavelló de Llevant de l'any 1928 i les de la modificació del 1930 (Fig. 27). Tot i aquests canvis arquitectònics, el nombre de pisos no va canviar (Fig. 28).

Fig. 27 Confrontació entre les façanes del primer projecte del 1928 i la façana del nou projecte del 1930 amb modificacions als forats de la façana i la cornisa. Els plànols corresponen a les dues façanes laterals dretes. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 218.

Fig. 28 Imatge del pavelló de Llevant tal i com va quedar després de la guerra. Imatge: Gabriel, et al. 2015, 219.

És important remarcar que durant la nova construcció de les Llars Mundet a partir del 1954, l'edifici de Llevant va patir un canvi important: l'últim pis va ser tret del nou projecte constructiu, quedant, el nou edifici de Llevant amb planta baixa, primer pis, segon pis i per últim el tercer pis (Fig. 20 i 30).

Fig. 29 Imatge del pavelló de Llevant del 1956, durant la construcció del nou recinte.

L'edifici ja no conservava el quart pis.

Imatge: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.

Fig. 30 Imatge del pavelló de Llevant en obres durant la construcció del nou espai de les Llars Mundet. Data del 1956. Imatge: Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.

A més, l'actual edifici de Llevant manté el disseny arquitectònic interior que tenia el primer edifici: les arcades encara són visibles (Fig. 31 i 32). Falten les arcades del tercer pis, degut a la destrucció del quart pis de l'inicial edifici.

Fig. 31 Claustre del pavelló de Llevant fotografiat l'any 1955, quan l'edifici s'estava integrant en el complex de les Llars Mundet.

Imatge: Gabriel, et al. 2015, 217.

Fig. 32 Imatge de les arcades interiors de l'edifici de Llevant a l'actualitat.

Data: abril 2018.

Fotografia de Jordi Ramos.

D'altra banda, a través dels testimonis, podem saber alguns dels espais on es trobaven els presoners, on dormien i als que no hi tenien accés. Aquests testimonis són de gran ajuda ja que són l'única referència que tenim sobre la distribució del camp. Segons els seus records, podrem intentar buscar els llocs més adequats on s'hi haurien de realitzar cales arqueològiques.

Disposem de cinc testimonis: Jordi Bordàs, nascut el 4 d'agost del 1914 de l'Hospitalet de Llobregat (Besolí, et al. 2009: 99); Miquel Morera, nascut el 26 de maig del 1920 de Barcelona (Besolí, et al. 2009: 105); Francesc Molines, nascut el 1919, de Sant Feliu de Guíxols (Besolí, et al. 2009: 119); Antoni Quintana, nascut el 20 d'abril del 1920 a Capellades (Besolí, et al. 2009: 127); i Santiago Alcolea, nascut el 18 de març del 1919 a Falset (Besolí, et al. 2009: 137 i Solé, 2004: 25).

A partir de la fitxa realitzada a partir dels testimonis (veure annex Fig. 50), s'ha pogut establir que pel que fa l'edifici, tots coincideixen que aquest encara estava inacabat, en construcció. Santiago Alcolea, especifica que l'edifici era molt gran, en construcció, fet de formigó i comptava amb diversos pisos. En referència al lloc on dormien, tots coincideixen que ho feien al terra. Jordi Borràs, comenta que dormien al tercer pis, a un extrem d'aquest i Santiago Alcolea explica que no dormien ni al primer ni al segon. Pel que fa a l'entorn de l'edifici de Llevant, Jordi Borràs diu que hi havia a prop un camí. Tant Miquel Morera, com Antoni Quintana i Santiago Alcolea, parlen de les oficines del camp. El primer, ens diu que aquestes estaven dintre el recinte, a l'esplanada. Antoni Quintana diu que ocupaven l'espai de l'actual edifici dels Salesians d'Horta. En canvi, Santiago Alcolea afirma que les oficines i l'administració del camp es trobaven a l'actual Fundació Albà, una residència assistida per a gent gran. Sobre la filferrada, hi ha contradiccions: alguns afirmen que el recinte estava envoltat d'un reixat, mentre que Francesc Molines diu que el recinte no estava tancat. En el cas de la vigilància de camp, Miquel Morera comenta que la zona més vigilada era la zona situada prop de la carretera de la Vall d'Hebron. Cal dir que tots coincideixen en que era vigilància feta pels soldats. Finalment, respecte a la mobilitat que tenien, Miquel Morera explica que podien moure's pel camp menys per les cuines i els magatzems. Francesc Molines i Antoni Quintana diuen que es podien moure per tot l'edifici. En canvi, Santiago Alcolea diu que no estava permès baixar als dos primers pisos.

Actualment, l'edifici de Llevant, és on es troben els despatxos de tots els professors que fan classes al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona. En cada planta, hi ha els diferents departaments que hi ha a la Universitat. En la Planta baixa, s'hi troba el departament de Filologia Hispànica, el departament d'Història de la Filosofia, Estètica i Filosofia de la Cultura, el departament de Sociologia i Metodologia de les Ciències Socials i el Departament de Filologia Catalana. A més hi ha altres serveis de la UB, com són la Sala de lectura, la Biblioteca, l'aula de formació, el servei d'Esports o la consergeria. També hi ha serveis externs a la universitat, com és una llibreria-papereria i caixers. Per últim en aquesta planta hi ha dos serveis, cinc escales diferents i quatre ascensors.

En la Planta primera de l'edifici de Llevant, actualment s'hi troba el departament de Didàctica de l'Expressió Visual i Plàstica, el departament de Didàctica de les Ciències Socials, el departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura i el departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i la Matemàtica. També hi ha quatre escales, quatre ascensors i dos serveis.

En la Planta segona de l'edifici de Llevant, s'hi troba el departament de Didàctica i Organització Educativa i el departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en l'Educació. A més hi ha quatre escales, quatre ascensors i dos serveis.

En l'última planta, la Planta tercera hi ha la Unitat de Formació i Recerca de Treball Social, el departament de Didàctiques Aplicades (Secció de Didàctica de l'Educació Musical, Secció de Didàctica de l'Educació Física) i el departament de Teoria i Història de l'Educació.

Comparant els diferents plànols que s'han fotografiat, és a dir, el plànol de la planta baixa, primera i segona, mancant el plànol de la tercera planta, s'ha pogut observar que l'estructura general és la mateixa, però amb petites variants en cada pis. Segons el pis, hi ha més o menys aules. En el cas de la planta baixa, aquesta és la que disposa de menys aules. La planta primera és la que en té més i la planta segona en té algunes menys que la primera.

A través de tota aquesta informació i de l'observació de l'actual edifici, la consulta dels testimonis, dels plànols i seguint la metodologia de l'arqueologia de l'arquitectura, es pot establir que ja que no pot ser excavada la zona, s'haurien de realitzar cales arqueològiques en el màxim de llocs possibles. Cal tenir en compte que quan es va procedir a la construcció de les Llars Mundet, l'edifici de Llevant es va mantenir, però no sabem quins paraments es conserven i quins no. Observant els plànols del projecte primerenc per a la construcció dels tres pavellons de Joan Rubió i Bellver, es pot establir que la distribució dels espais és la mateixa però que les noves Llars Mundet van afegir més divisió d'espais per tal d'aconseguir més aules. Tot i això, no es pot establir si els envans que separen les habitacions de les plantes són de nova construcció a partir del 1954 ja que no tenim cap document que ho especifiqui. No es sap l'estat exacte en que es trobava l'edifici i per això no es pot distingir quins paraments són de nova construcció i quins ja es trobaven quan l'edifici era Casa de Caritat. Degut a totes aquestes dificultats, s'ha proposat que les cales s'haurien de realitzar en les parets de tancament, les quals delimiten l'edifici. També s'haurien de fer en les parets de càrrega o mestre. Sobretot, el major nombre de cales s'haurien de realitzar a l'última planta, que és de la qual ens parlen més sovint els testimonis. L'inicial edifici de Llevant, comptava amb un quart pis que va ser eliminat en la construcció de les Llars Mundet. Per això, el pis que es suposa que seria de més ús seria aquesta actual tercera planta. Malgrat tot, s'hauria de fer alguna cala en cada una de les plantes baixa, primera i segona. Totes aquestes cales, servirien per mostrar si

es conserven grafitos o algun altre tipus d'inscripció d'aquells presoners. També ens ajudarien a saber si estaven pintats els paraments, de quin color i si sobre el formigó s'havia arrebossat amb algun tipus de morter. En el soterrani, també seria interessant fer-hi alguna cala, ja que podria ser un dels llocs on es feien els interrogatoris i per tant es podria trobar algun grafit o bé saber més informació sobre el material, el color o si tenien pintades. S'hauria de considerar en quin dels tres soterranis realitzar les cales arqueològiques o bé fer cales en diferents llocs dels tres.

En aquesta proposta de cales arqueològiques, no s'ha assenyalat sobre els plànols fotografiats actuals el lloc exacte on s'hauria de realitzar la cala, ja que es necessitaria més informació, un estudi previ de cada paret per tal d'assegurar el seu moment de construcció, uns plànols més acurats i l'ajuda d'un expert en arquitectura.

Les cales arqueològiques són les extraccions de mostres que poden incloure remoció de terreny o recollida de materials. L'objectiu és cobrir el màxim espai possible i en tots els sentits a través d'una petita obertura al parament. En el cas de la realització d'aquestes cales arqueològiques en les parets de l'actual edifici de Llevant, s'hauria de rebaixar el parament de manera manual i programar un número de cales suficient per valorar la totalitat del jaciment arqueològic, en aquest cas, l'edifici en qüestió. S'han d'utilitzar eines molt acurades, com per exemple pales planes (sense punxes) i que no malmetin de forma agressiva els elements arqueològics existents. En el cas de l'aparició d'inscripcions en les parets de l'edifici un cop rebaixat el parament, s'hauria de documentar gràficament i plàsticament. Un exemple, seria fer calcs d'aquests grafitos i sempre acompanyar-los amb el registre fotogràfic (Fuertes, 2014: 67-68).

Així, es realitzaria un estudi que inclogués la realització de cales de sondeig en els murs a través del repicat de morters per tal de poder observar el parament i la tipologia d'aquest. Un cop efectuat això, un dibuixant hauria de realitzar la planimetria històrica de l'edifici per tal de documentar el conjunt, plasmar les diverses fases constructives i representar gràficament amb detall els elements o parts que es considerin històricament més interessants a través d'alçats i plantes (Fuertes, 2014: 72).

A partir de les reformes que va patir, la història de l'edifici i els diferents usos que va tenir, a continuació es mostren a partir de fotografies (Fig. 33-36) els canvis de l'edifici de Llevant a Horta.

Fig. 33 Vista de l'edifici de Llevant abans de la construcció del nou emplaçament de les Llars Mundet. Data desconeguda, però es pot afirmar que seria entre el 1937 i el 1954. Imatge: Catàleg en línia de l'Arxiu Municipal de Barcelona, on s'indica que es troba a l'Arxiu Municipal del Districte d'Horta-Guinardó. Fons AMDHG3-164 Felip Capdevila i Rovira.

Fig. 34 Vista de l'edifici de Llevant en l'inici del procés de construcció de les Llars Mundet, tal i com es llegeix “Diputación Provincial de Barcelona. Hogares Ana G. de Mundet (en construcción)”. Imatge: Catàleg en línia de l'Arxiu Municipal de Barcelona, on s'indica que es troba a l'Arxiu Municipal del Districte d' Horta-Guinardó Fons. AMDHG3-164 Felip Capdevila i Rovira.

Fig. 35 Vista de les Llars Mundet ja construïdes. Data desconeguda.

Imatge: Catàleg en línia de l'Arxiu Municipal de Barcelona, on s'indica que es troba a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Fons. AFB1-001 Ajuntament de Barcelona.

Fig. 36 Imatge de l'edifici de Llevant a l'actualitat. Data: abril 2018. Fotografia de Jordi Ramos.

També, a partir de les fotografies aèries que proporciona l'ICGC (Fig. 37-42), s'ha pogut veure l'evolució de l'emplaçament que en l'actualitat és les Llars Mundet a partir de les ortofotos de diferents anys.

Fig. 37 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi perceben els pavellons de Llevant i de Ponent. Data: 1946. Imatge: ICGC.

Fig. 38 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi percep el pavelló de Llevant. Pel que fa al pavelló de Ponent, aquest ja no s'hi troba. Data: 1956, un cop començades les obres per les noves Llars Mundet. Imatge: ICGC.

Fig. 39 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi pot veure el recinte Mundet.

Data: 1986. Imatge: ICGC.

Fig. 40 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi observa el recinte Mundet.

Data: 1994. Imatge: ICGC.

Fig. 41 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi observa el recinte Mundet.

Data: 2000. Imatge: ICGC.

Fig. 42 Ortofotomapa de l'actual zona de les Llars Mundet. S'hi observa el recinte Mundet.

Data: 2017. Imatge: Cartografia de l'Ajuntament de Barcelona (CartoBCN).

3.3. Els espais del camp:

Segons els testimonis, es pot conèixer diferents elements que eren imprescindibles pel camp: el primer de tot, l'edifici de Llevant, on hi passaven la major part del temps els presoners. La filferrada, un altre element indispensable pel control dels presoners. La garita, com a punt importantíssim per la vigilància. Les oficines i l'administració del camp, lloc fonamental també pel funcionament d'aquest. Tot i això, no s'ha d'oblidar altres espais indispensables com són: la cuina i els magatzems. Finalment, pel que fa als llocs d'higiene, els testimonis ens diuen que no hi havia un espai específic per fer-hi les necessitats, sinó que es feien a la vista de tothom o en una espècie de solcs que excavaven a la terra entorn l'edifici els propis presoners. En canvi, sí hi havien aixetes. També es sap que al 1939, les autoritats concentracionàries, notifiquen a la Junta de Govern de la Casa de Caritat, que no cal instal·lar comptadors d'electricitat ni d'aigua als pavellons de Llevant i Ponent (Besolí, et al. 2009: 151).

D'aquesta manera, a partir de tot el que expliquen els propis testimonis, es pot intentar localitzar els llocs on es podien trobar la filferrada, les garites i les oficines. Cal dir que és una mera hipòtesi feta a partir de les dades recollides i que no es pot assegurar la localització d'aquests espais.

—Oficines i administració:

A partir dels diversos testimonis, es pot saber que les oficines i l'administració del camp podrien estar a tres indrets diferents (Fig. 43). En el primer cas, Miquel Morera diu que les oficines es trobaven dintre el recinte, davant de l'edifici (punt blau). En canvi, Antoni Quintana diu que es trobaven a l'edifici dels Salesians d'Horta (punt lila). Per contra, Santiago Alcolea explica que l'administració estava a la Fundació Albà (punt groc). Per això, es poden establir aquests tres espais on es situarien les oficines, però no trobem cap altra font que especifiqui on es trobarien aquestes.

Pel que fa a les activitats que es duïen a terme a les oficines, Santiago Alcolea ens diu que als presoners se'ls podia cridar i conduir-los a les oficines. També, Miquel Morera afegeix que a les oficines es feien interrogatoris i que durant el dia anaven allà.

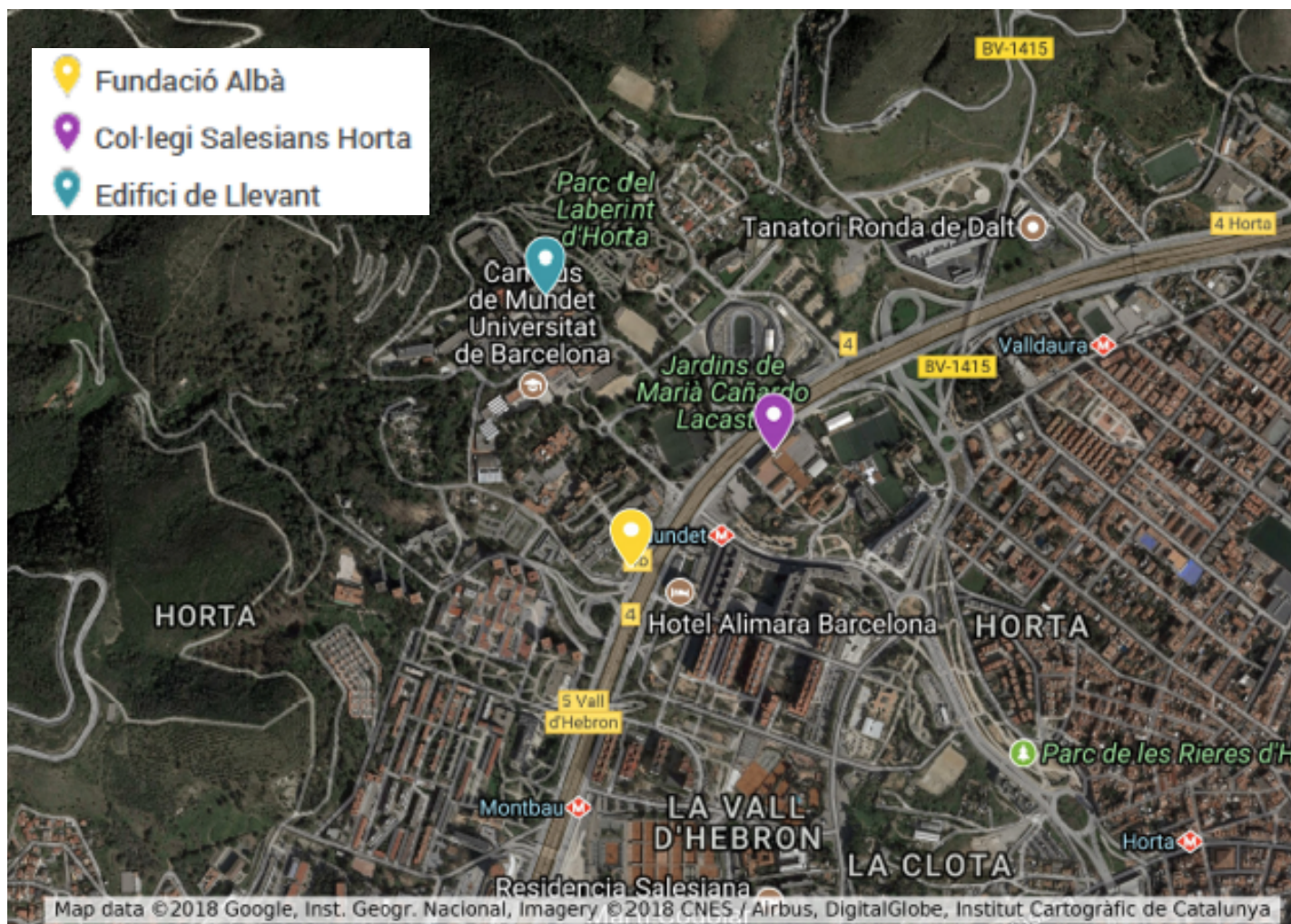

Fig. 43 Ortofotomapa amb els tres possibles llocs on es situarien les oficines: la Fundació Albà (groc), el col·legi Salesians d'Horta (lila) i entorn l'edifici de Llevant (blau). Imatge: Google Maps.

—Garites i punts de vigilància:

Respecte les possibles garites i llocs de vigilància que hi hauria al camp de concentració a Horta, Miquel Morera, el qual va estar tancat al camp, diu que la zona més vigilada era l'indret davant l'edifici, on hi havia una sortida que donava a la carretera de la Vall d'Hebron.

La carretera a la que es refereix és l'actual carretera B-20, és a dir, la Ronda de Dalt, la qual en aquest indret que s'estudia coincideix amb el Passeig de la Vall d'Hebron. Antigament, era la carretera de Cornellà a Fogars de Tordera, coneguda com a "carretera d'Horta".

D'altra banda, gràcies a l'historiador Aram Monfort i amb la seva obra sobre aquest camp de concentració i el seu recull fotogràfic, s'ha pogut veure que hi haurien dues garites més les quals van estar enregistrades fotogràficament. Tal i com diu l'autor, una garita de vigilància es trobava al costat de la porta d'accés a l'edifici de Llevant (Fig. 44).

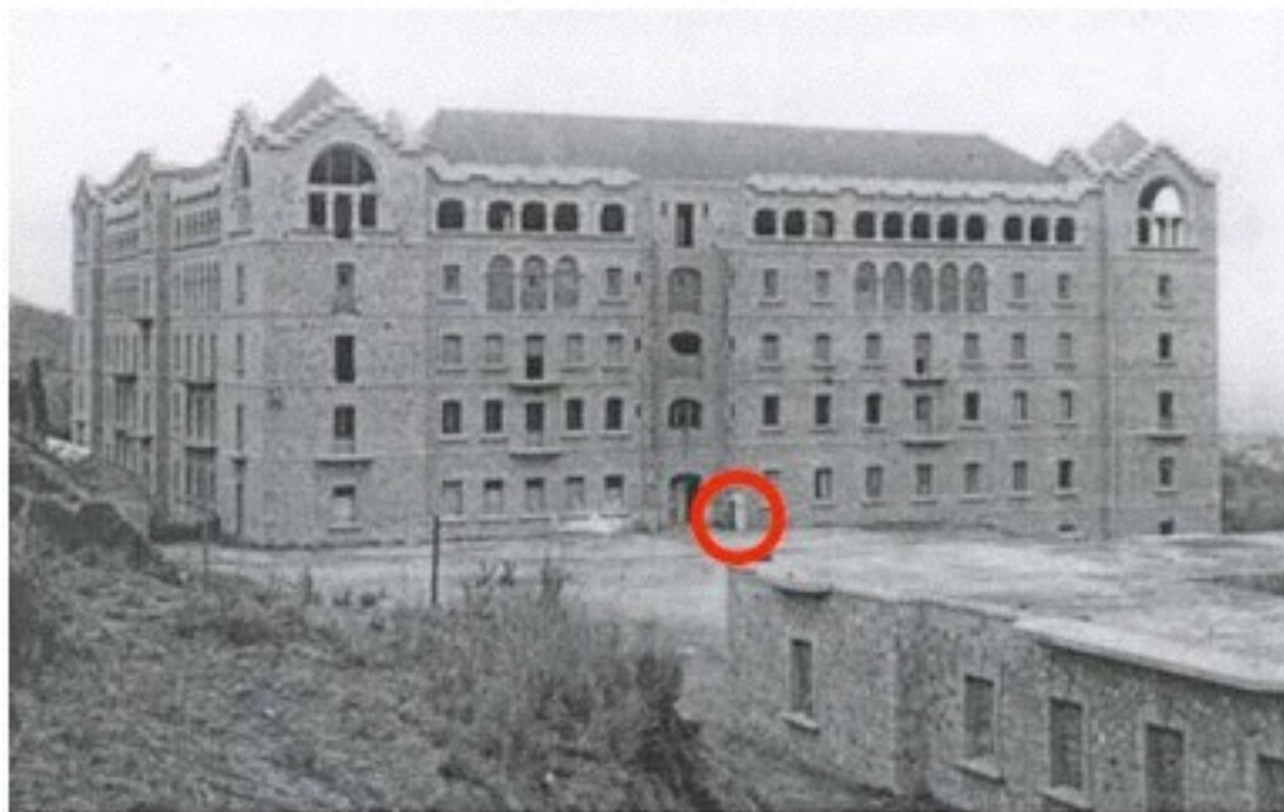

Fig. 44 Imatge del pavelló de Llevant. Encerclat en vermell s'hi indica la garita que es trobava al costat de la porta d'accés a l'edifici. L'altre edifici a mig construir es tracta del pavelló de Ponent. Data: anys 40. Imatge: Monfort, 2008, 129.

A més, en aquest mateix llibre es troba una altra fotografia on s'observa una garita de vigilància (Fig. 45). No s'indica la situació on es trobava, però al costat d'aquesta s'hi veu un pal d'electricitat i al seu entorn hi ha vegetació. A partir d'això, es pot pensar que aquesta garita es trobaria en un dels entorns de l'edifici de Llevant, podent estar també en algun altre lloc (Fig. 47-49).

Referent a les tipologies de garites de vigilància, en trobem de diverses formes i per a diferents camps de concentració. Un exemple és la garita que es troba al que va ser el camp de presoners republicans de La Pelosa, a Roses, Alt Empordà. A la platja de La Pelosa, de Roses, s'hi va instal·lar un camp de concentració de presoners al 1938. Allà s'hi recloïen soldats republicans que havien estat condemnats per mala conducta, desobediència o desertió. Encara avui, en aquesta platja, s'hi pot observar una garita de vigilància (Fig. 46) i el pou del que s'abastien d'aigua. (Solé, 2013: 471-485).

Les dues garites de vigilància presenten diferències. Pel que fa la morfologia, la identificada en l'obra d'Aram Monfort és cilíndrica i la coberta és plana i sembla estar feta de formigó o ciment.

Presenta una porta d'entrada. En canvi, la garita del camp de La Pelosa té una morfologia rectangular i la coberta és inclinada. Això podria tenir com a objectiu evacuar l'aigua de la pluja i aïllar l'edificació de les condicions ambientals externes. El material d'aquesta garita és el maó sense cap recobrint. Presenta una obertura triangular per tal de permetre la vigilància des del seu interior.

Fig. 45 Garita de vigilància a l'entorn del camp de concentració. Anys: 1939-1946. Imatge: Monfort, 2008, 115.

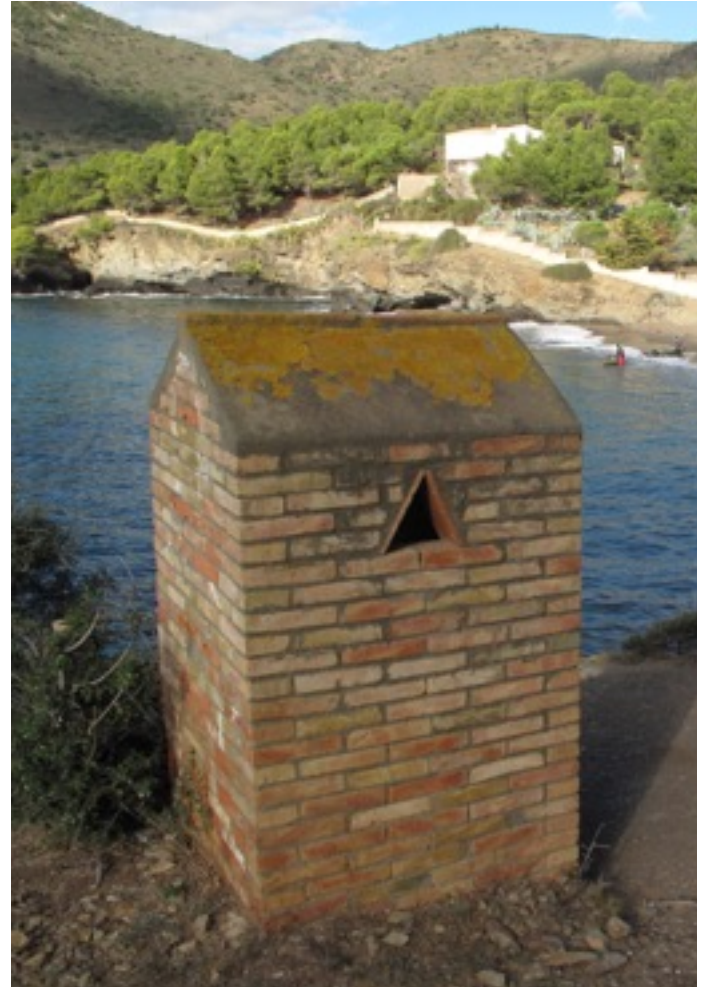

Fig. 46 Garita de vigilància del camp de presoners de La Pelosa, Roses, Alt Empordà. Imatge: Queralt Solé.

Fig. 47 Imatge de les possibles zones on podrien haver-hi garites. Marcat amb la línia discontinua vermella, les possibles zones que s'han considerat a partir de la imatge de la garita, el pal d'electricitat i la vegetació. Amb els punts de color vermell es mostren les dues garites individualitzades: una al costat de l'entrada lateral de l'edifici i l'altre a tocar de la carretera de la Vall d'Hebron. Superposició d'una ortofoto del 1946 i el mapa topogràfic actual. Imatge: ICGC.

Fig. 48 Imatge la zona del darrere de l'edifici de Llevant a l'actualitat. Aquesta és una de les zones que s'ha optat per senyalar en el primer mapa (Fig.). Imatge: Jordi Ramos.

Fig. 49 Altre imatge de la zona del davant de l'edifici de Llevant a l'actualitat. Correspondria al lloc per on passava la carretera de la Vall d'Hebron i coincidia amb l'edifici de Llevant, tal i com explica Miquel Morera. Aquesta és l'altra zona que s'ha indicat en el primer mapa (Fig.).

Imatge pròpia.

—Filferrada i tanques

Pel que fa a la filferrada i tanques que envoltarien el camp, Miquel Morera apunta que la zona més vigilada és la que donava a la carretera de la Vall d'Hebron. Allà, com s'ha suposat, s'hi trobaria una garita de vigilància. Morera diu que en aquell indret hi havia tanques i guàrdies. D'aquesta manera, la zona del camp que donava a la carretera de la Vall d'Hebron era una de les zones que més control tenia i per tant segur que estava tota envoltada de reixes (Fig. 50). També, Morera afegeix que el reixat ho envoltava tot. Per contra, Francesc Molines exposa que el recinte no estava tancat ja que era un edifici molt gran. Per últim, Santiago Alcolea diu que tot el camp estava protegit per un reixat.

Malgrat tenir tota aquesta informació, no es pot establir la delimitació exacta per on passava la filferrada per tal de tancar el camp. No es sap quina zona era la que realment ocupava tot el camp. L'únic que es sap amb certesa és que els pavellons de Llevant i Ponent s'utilitzaven pel camp de concentració. Així, no sabem si la zona per on passava el reixat era molt extensa o simplement envoltava els dos edificis. Tot i això, una de les zones que es pot afirmar que hi passava la filferrada és la mateixa que on s'ha situat la garita: la zona que donava a la carretera de la Vall d'Hebron.

Fig. 50 Imatge d'una de les possibles zones on hi podria haver la filferrada. Marcat amb la línia discontinua groga, la zona que s'ha considerat a partir dels testimonis consultats.

Imatge: ICGC

3.4. Resultats

A partir de totes les metodologies utilitzades seguint el paràmetres de l'arqueologia de l'arquitectura, s'han obtingut diversos resultats.

En primer lloc, amb la consulta de la Carta Arqueològica de Barcelona, el Patrimoni Arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona i de la Generalitat de Catalunya, la cerca realitzada al web del Patrimoni arqueològic i paleontològic i al Geoportal del Patrimoni de la Generalitat de Catalunya i a la Tribuna d'Arqueologia, no s'ha establert cap troballa arqueològica en la zona que estigui constatada. Només es troba informació del pavelló de Llevant merament com un edifici més que consta a la Sede Electrònica del Catastro, aportant-hi tota la seva informació des de l'any 1954.

En referència a la prospecció arqueològica, aquesta va donar uns resultats negatius. Òbviament, al ser un campus universitari des de ja fa temps i una zona que va ser fortament remodelada, ja s'esperava no trobar-hi restes materials arqueològiques. Però tot i així, es va procedir a la prospecció per tal d'assegurar-se. Així, la prospecció de l'AP 1, que engloba els edificis de Ponent, Llevant, l'edifici del Teatre, l'edifici Calderes, l'Estabulari i l'Església de les Llars Mundet, va mostrar que no s'hi troba cap resta arqueològica ni tampoc indicis d'estructures arqueològiques. Tot i així, hi ha indicis de rebaixos de terra deguts a la remodelació de l'espai a partir del 1954.

Un altre element a considerar va ser comprovar l'evolució de l'entorn de l'edifici de Llevant i els canvis que ha patit. Per això, amb l'utilització de l'eina de l'ICGC de superposició dels mapes, es va poder veure l'evolució de l'entorn i dels propis edificis, fins a donar el paisatge actual que s'observa. Així, on hi havia el soterrani i la planta baixa del pavelló de Ponent, actualment s'hi troba l'Edifici del Teatre i l'Edifici de Ponent. Aquesta disposició dels edificis, s'ha pogut constatar a partir de la superposició de l'ortofoto del 1946 i el mapa topogràfic actual.

També ha sigut interessant fer la reconstrucció de la carretera de la Vall d'Hebron (antiga carretera de Cornellà a Fogars de Tordera, Horta). Aquesta passava per on actualment es troben l'edifici de Migdia 1, del campus Mundet de la Universitat de Barcelona, l'Avinguda d'Arturo Mundet i també per l'actual Passeig de la Vall d'Hebron.

Posteriorment, amb les diferents eines aplicades en l'estudi de l'edifici, sempre des d'un punt de vista arqueològic i de l'arqueologia vertical, es volia establir una proposta per a l'estudi dels paraments de l'edifici de Llevant a partir de cales arqueològiques.

Una de les principals bases de l'estudi han sigut els mapes: les plantes baixa, primera, segona i soterrani de l'actual edifici de Llevant i altres mapes consultats a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona de les dècades del 1920 i 1930.

A partir de considerar l'edifici de Llevant com un jaciment en sí mateix i d'aquesta manera estudiant-ne la seva arquitectura i l'evolució d'aquesta, tal i com explica l'arqueologia vertical, va ser necessari trobar el màxim d'informació referent als materials de construcció de l'edifici. També, amb la consulta de plànols de l'arxiu, es va poder veure l'evolució de la construcció: al 1928 la planta baixa i el soterrani ja estaven fets, però encara faltaven les plantes primera, segona, tercera i quarta.

També, els canvis arquitectònics de la façana s'han distingit a través de la confrontació entre les façanes del primer projecte del pavelló de Llevant de l'any 1928 i les de la modificació del 1930. Aquests canvis, afectaven a les cornises de l'edifici, però no va comportar cap canvi en el nombre de pisos.

Un altre aspecte de gran rellevància ha sigut la constatació que en la nova construcció de les Llars Mundet, al 1954, el quart pis del pavelló de Llevant va ser tret. D'aquesta manera, l'actual edifici que es conserva té: tres soterranis diferents, planta baixa, primer pis, segon pis i per últim el tercer pis.

D'altra banda, el disseny arquitectònic interior de l'edifici sí es va conservar: les arcades del pati interior encara es poden veure i així es pot imaginar l'arquitectura que observaven els reclosos al camp.

També, els testimonis consultats han ofert una informació addicional a tota la cerca de mapes i l'evolució arquitectònica. Aquests testimonis han ajudat per tal de precisar on s'haurien de portar a terme les cales arqueològiques.

D'aquesta manera, amb la comparació dels plànols tant antics com actuals, s'ha establert que l'estructura general és la mateixa, però amb petites variants en cada pis. Així, les cales arqueològiques s'haurien de realitzar en el màxim de llocs possibles. Els plànols actuals i els de Joan Rubió i Bellver mostren que la distribució dels espais és la mateixa, però que el nou edifici va afegir nous envans per tal d'aconseguir més aules. Això fa suposar, que molts envans que separen les habitacions serien col·locats a partir del 1954. Saber l'estat en que es trobava l'edifici al 1954 també ajudaria a precisar la localització de les cales a realitzar. Per tant, no es pot distingir quins paraments són de nova construcció i quins ja es trobaven quan l'edifici era Casa de Caritat. Així, les cales s'haurien de realitzar a les parets de tancament, també en les parets de càrrega o mestre. A més, el major nombre de cales s'haurien de dur a terme a l'última planta de l'edifici actual, ja que

aquesta juntament amb el quart pis que va ser eliminat és el que més present es troba en els testimonis. També fer cales als soterranis seria d'importància, ja que és un possible lloc d'interrogatoris i tortures.

A simple vista, no s'ha detectat la conservació de cap grafit o algun altre tipus d'inscripció que poguessin haver deixat aquells presoners. Per això, seria necessària aquesta intervenció arqueològica per tal de trobar aquests possibles grafits, tal i com va succeir en el Castell de Montjuïc i a l'església annexa al castell de Castelldefels.

A més, un altre aspecte que ha ajudat a l'estudi de l'edifici ha sigut l'observació de fotografies antigues i d'aquesta manera veure l'evolució del pavelló des de la seva construcció per ser Casa de Caritat fins a esdevenir part de les Llars Mundet. Per això, s'ha comparat fotografies de l'edifici d'entre el 1937 i el 1954, durant la construcció de les Llars Mundet a partir del 1954 i finalment el recinte ja acabat. També, s'ha visualitzat l'edifici de Llevant en l'actualitat.

Un altre aspecte a considerar per tal de completar l'estudi del camp de concentració va ser l'evolució de l'entorn de l'edifici i els canvis que ha patit el paisatge. Per tal d'aconseguir això, s'ha comparat fotografies aèries proporcionades per l'ICGC de diferents anys. La primera és la del 1946, després la del 1956, seguit de la del 1986, la del 1994, la de l'any 2000 i finalment l'actual, del 2017.

Per últim, la situació i localització dels diferents espais del camp sovint citats pels testimonis ha sigut l'última part de l'estudi arqueològic de l'edifici de Llevant, sempre seguint les consideracions de l'arqueologia vertical. Així, han sigut objecte d'aquest estudi el propi edifici, la filferrada, la garita i les oficines.

Pel que fa a les oficines i l'administració del camp, a partir dels testimonis, s'ha establert tres possibles ubicacions d'aquest espai: dintre el recinte, l'edifici dels Salesians d'Horta i finalment a la Fundació Albà. En canvi, s'ha situat a diversos llocs diferents les garites de vigilància, sense poder assegurar la seva situació exacta i el nombre d'aquestes. Sobretot cal destacar la garita que es trobava al costat de la porta d'accés a l'edifici de Llevant. Una altra, es trobaria a la sortida del camp que coincidiria amb la carretera de la Vall d'Hebron. Per últim, hi haurien altres garites distribuïdes pel recinte, sense poder especificar a on exactament. Finalment, la filferrada s'ha intentat situar, essent la que menys s'ha pogut precisar degut a la poca informació que es té d'ella. Es pot pensar que envoltava el camp i una de les zones amb filferrada seria la que coincideix amb la sortida del camp i la carretera de la Vall d'Hebron.

4. Conclusions

L'objectiu d'aquest treball, era estudiar l'evolució de l'edifici de Llevant a partir d'un estudi arqueològic centrat en la disciplina de l'arqueologia de l'arquitectura. Es buscava entendre aquest tipus de construccions de la repressió franquista i complementar els estudis històrics ja fets sobre aquest camp de concentració. Així, s'ha pogut veure que no només canvia l'edifici i la seva funció, sinó també el paisatge, el seu entorn, la carretera, el seus accessos, etc.

En l'inicial plantejament del treball, es va pensar que la hipòtesi fos una simple prospecció de la zona per tal de veure si a l'entorn de l'edifici de Llevant quedava alguna resta arqueològica o arquitectònica indicatiu del que va ser el recinte del camp de concentració d'Horta, però aquesta proposta es va veure que era massa simple i amb resultats negatius, i per aquesta raó es va optar per ampliar-la per l'hipòtesi realitzada i amb l'aplicació de l'arqueologia de l'arquitectura.

L'estudi arqueològic, s'ha fet seguint la disciplina de l'arqueologia de l'arquitectura: aplicar el mètode arqueològic a l'estudi d'edificis. D'aquesta manera, l'edifici és tractat com un document històric i un jaciment. Per aquest motiu, són molt importants les variacions que hagi pogut patir l'edifici al llarg del temps, sempre tenint en compte el context històric. L'arquitectura s'ha emprat igual que l'arqueologia i és doncs, un element més de la cultura material.

Per englobar totes aquestes idees, s'ha intentat aplicar una de les facetes fonamentals d'aquesta disciplina: l'anàlisi de la informació aportada per les restes materials. En aquest cas, es va mirar de trobar restes materials a partir de la prospecció arqueològica. En aquesta, la localització de restes i estructures arqueològiques procedents del moment de funcionament del camp va ser negativa. Però cal dir que l'edifici que s'ha estudiat és una resta material immoble que ha sigut bàsica i fonamental per la realització d'aquest treball.

No s'ha d'oblidar que amb aquest tipus d'estudi, parlem d'estructures vives, dinàmiques, que canvien i evolucionen al llarg del temps. Tenen un valor urbanístic, social i funcional tan important com el seu paper com a document històric i objecte arqueològic. La idea inicial, era centrar-se en l'edifici per tal d'extreure el màxim d'informació referent al camp de concentració a Horta. Però amb la recerca d'informació s'ha vist que l'edifici no es podia centrar només en els anys 1939 i 1940 de funcionament del camp, sinó que per arribar a resultats s'havia de tenir en compte el passat d'aquest edifici i també el seu futur després de ser camp. Així, totes les funcions que ha tingut, ens ajuden a aportar informació sobre el camp de concentració d'Horta.

En l'arqueologia de l'arquitectura és imprescindible l'estudi dels paraments. Per tant, una de les propostes ha sigut la realització d'unes futures cales arqueològiques als paraments de l'edifici de

Llevant per tal de saber si contenen grafits, inscripcions o altres semblants tal i com ha passat al castell de Montjuïc i de Castelldefels.

A més, els anàlisi no destructius de l'arqueologia de l'arquitectura són: l'epigrafia, les prospeccions, l'estratigrafia horitzontal, l'elaboració de tipologies i la presència de restes de cultura material. Aquests s'han intentat aplicar: l'epigrafia, essent els grafits que es podrien trobar a través de les cales arqueològiques i les prospeccions, ja que se n'ha realitzat una sense resultats arqueològics.

També, un dels objectius del treball era indagar sobre l' "arqueologia de la postguerra", sovint és difícil estudiar-la ja que no sempre es troben indicis directes d'aquesta, com n'és un exemple el camp de concentració a Horta. Si no fos pels estudis històrics, no es tindria consciència de que l'edifici de Llevant va ser utilitzat com a camp de concentració.

Tota aquesta aplicació de la metodologia arqueològica ha servit per ordenar les idees que es tenien només a partir de la lectura dels estudis històrics per la realització d'aquest treball. No s'han tret noves informacions històriques però sí s'ha aprofundit més gràcies a tots els plànols i mapes consultats. Per exemple, l'evolució de la construcció de l'edifici es veia d'una manera més clara i precisa a partir dels mapes de les dècades del 1920 i 1930. També les fotografies aèries, ajuden a tenir una visió més clara dels canvis que ha patit la zona i l'edifici a nivell de tota la zona urbanitzada al voltant de l'edifici que s'estudia. Per això, tota la metodologia emprada a partir dels paràmetres de l'arqueologia de l'arquitectura, ha ajudat a obtenir aquesta visió global del pavelló.

Una de les recopilacions que han sigut més profitoses, ha sigut la cronologia de l'edifici. Això ha ajudat en l'estudi de l'evolució arquitectònica d'aquest i saber amb claredat tots els canvis que va patir en el dia i any exacte.

D'altra banda, han sigut útils les diferents metodologies arqueològiques aplicades. En primer lloc, la prospecció era necessària ja que qualsevol estudi arqueològic si no se'n pot portar a terme l'excavació cal almenys haver realitzat una prospecció. A més, gràcies a la prospecció feta, s'ha pogut descartar qualsevol resta arqueològica o estructura arqueològica als voltants de l'edifici. Després, la proposta de cales arqueològiques, també s'ha cregut necessària ja que un dels aspectes interessants d'aquest edifici seria la possible troballa de grafits o altres, de la mateixa manera que ha succeït al castell de Montjuïc i a l'església annexa al castell de Castelldefels. La recuperació de grafits s'ha evidenciat a Montjuïc i Castelldefels i per això, s'ha pensat que a partir de la realització de cales arqueològiques podria donar-se que es trobessin els mateixos resultats. A l'església annexa al castell de Castelldefels, es van restaurar a la dècada dels 90, uns grafits trobats a l'interior d'una capella de l'església. En concret, els garfits van ser trobats a la capella de la Verge de la Salut. Es

tracta d'un conjunt de grafits del 1938 i 1939, restaurats i conservats en aquests indret de l'església. (González, 1996: 47). Els grafits van ser pintats generalment amb llapis negre sobre guix, però també alguns grafits van ser pintats amb carbonet, amb incisions o amb altres tècniques durant la Guerra Civil espanyola (López, 2015: 245). Tota la capella de la Salut està plena de grafits que omplen les parets. En dos moments diferents de la guerra civil es van realitzar els grafits: primer els grafits realitzats durant el Camp d'Instrucció nº4, quan la capella va servir com a dormitori pels reclutes republicans instal·lats al castell entre la tardor del 1937 i el març del 1938. També hi ha grafits realitzats durant l'època de la Casa de Prevenció de les Brigades Internacionals, quan la capella va ser emprada com a cel·la disciplinària. Per això, al llarg d'aquest temps, es troben grafits amb noms i cognoms, xifres o altres textos (López, 2015: 250-251). Pel que fa als grafits de les cel·les del castell de Montjuïc, aquests encara no han estat estudiats i per això no s'ha pogut consultar cap estudi arqueològic i històric que es parlés dels grafits amb precisió. Però aquests grafits, van ser trobats durant la restauració dels calabossos del castell. Així, van sortir a la llum molts grafits d'aquells presoners que van ser reclosos en aquelles cel·les. Exemple de les inscripcions que es poden llegir són: "Per què m'han condemnat a mort?", altres inscripcions estan en francès i d'altres en castellà. També s'hi troben dibuixos eròtics, frases de lament sobre el destí que els espera, fragments de textos, com per exemple d'una obra de teatre, calendaris i dibuixos diversos. En definitiva, aquelles parets expliquen la història de molts d'aquells presoners i per tant resulten de gran interès per aprofundir sobre el tema¹⁶. Si es trobessin grafits, s'obtindria més informació sobre el camp i els seus presoners, com per exemple quin tipus d'inscripcions s'hi feien, els materials amb que es feien aquests grafits i veure si la paret pot parlar per sí mateixa. Per aquesta raó, els estudis llegits sobre els grafits trobats tant al Castell de Montjuïc com al de Castelldefels, han servit d'ajuda per poder enfocar l'objectiu de la realització d'unes futures cales arqueològiques, tenint un exemple molt proper i del mateix període on ja s'ha donat la situació que es planteja: poder trobar indicis epigràfics del pas d'uns presoners per un lloc de repressió.

Cal mencionar la utilitat dels testimonis consultats en diverses lectures. Aquests aporten una visió que cap plànol, mapa, document històric o llibre pot arribar a reflectir.

També, l'estudi arquitectònic de l'edifici ha ajudat moltíssim per tal de veure els canvis de l'edifici i la història d'aquest. A més, les diferents reconstruccions com són la de la carretera antiga i actual, la localització dels diversos espais citats pels testimonis ajuden plenament a comprendre el

¹⁶ Diari ARA [En línia] [Data de consulta: 24 de maig del 2018] Disponible a: <https://www.ara.cat/cultura/que-mhan-condemnat-mort_0_1942005885.html>

camp, com deuria funcionar, el que deurien veure i viure aquells presoners i tot allò relacionat amb aquest espai.

5. Bibliografia

BALDRICH, M. (1957): *Concepción y ejecución de la obra*. Revista San Jorge, N° 28, Diputació de Barcelona.

BARRIUSO, J. (2005): *Camps de concentració i unitats disciplinàries de treballadors a l'Espanya de Franco*. Treball de Recerca Tercer Cicle de Doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.

BESOLÍ, A.; MONFORT, A.; OLLÉ, M. (2009): *La memòria històrica del Campus Mundet*. Horsori Editorial, S. L., Barcelona.

CABALLÉ, F.; GONZÀLEZ, R. (2008): *Estudi històric i arquitectònic de la finca núm. 12 del carrer de la Boqueria (d'en Quintana, 2) de Barcelona*, Veclus, S. L., Barcelona.

CABALLÉ, F.; GONZÀLEZ, R. (2004): *Estudi Històric-arquitectònic de la finca núm. 7 de carrer Lledó de Barcelona (Volum II). Seqüència crono-estructural de la finca*, Veclus, S. L., Barcelona.

CABALLÉ, F.; GONZÀLEZ, R. (2002): *Estudi històric-arquitectònic de la finca núm. 25 del carrer Ripoll de Barcelona*, Veclus, S. L., Barcelona.

CABALLÉ, F.; GONZÀLEZ, R. (2002): *Recerca documental de la finca del carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call núm. 8 de Barcelona*, Veclus, S. L., Barcelona.

CABALLERO, L.; ESCRIBANO, C. (1996): *Arqueología de la arquitectura. El método arqueológico aplicado al proceso de estudio y de intervención en edificios históricos*. Junta de Castilla y León, Burgos.

CABALLERO, L. (2010): *In memóriam. Tiziano Mannoni*. Revista Arqueología de la Arquitectura, N° 7, CSIC, Universidad del País Vasco, pp: 9-10.

CABALLERO, L. (2004): *Una experiencia en Arqueología de la Arquitectura*. Revista Arqueología de la Arquitectura, N°3, CSIC, Madrid, pp: 127-143.

CALVO, H. (2016): *Los campos de trabajo del SIM en Catalunya (1938-1939). Prospección arqueológica del Campo de Trabajo número 5 (Ogern, Alt Urgell)*. Treball final de grau d'Arqueologia, Universitat de Barcelona.

FERRER, A. (2011): *Arqueologia vertical. La història dels edificis: un mètode*. Consell Insular de Formentera, pp: 35-55.

FREIXA, M. (2008): *Estudi d'afectació i prospecció arqueològica superficial sobre el patrimoni cultural de la Guerra Civil*. Projecte d'execució Subestació 132/30 kV Vilalba dels Arcs-Corbera d'Ebre (Terra Alta), Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

FUERTES, M. (2014): *Prospecció arqueològica realitzada a Torre Cellers (Parets del Vallès, Vallès Oriental)*. Memòria. Ajuntament de Parets del Vallès, Vallès Oriental.

GABRIEL, P.; ENRECH, C.; et al. (2015): *La Casa de Caritat*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

GONZÁLEZ, A. (2010): *Arqueología de un campo de concentración*. Informe de las excavaciones en el campo de Castuera (Badajoz, España), 1939-1940. Campaña de 2010. CSIC, Madrid.

GONZÁLEZ RUIBAL, A. (2016): *Volver a las trincheras: una arqueología de la Guerra Civil Española*. Alianza Editorial, Madrid.

GURRERA, M. (2008): *Estudi d'afectació i prospecció superficial i estudi de l'afectació sobre el patrimoni cultural (arqueològic, paleontològic i arquitectònic)*. Projecte constructiu del bombeig i conducció a la vall baixa per la reutilització de l'efluent de la EDAR del Baix Llobregat, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

GUZMÁN, E. (2001): *El año de la Victoria*. Ediciones Vosa, Madrid.

LÓPEZ, A. (2015): *Las brigadas Internacionales en Castelldefels*. Volumen I: La casa de prevención y cuartel de recuperación de las brigadas internacionales en Castelldefels: marzo de 1938 a enero 1939. Ajuntament de Castelldefels.

MANNONI, T. (2005): *Archeologia della produzione architettonica. Le tecniche costruttive*. Revista Arqueología de la Arquitectura, Nº 4, CSIC, Universidad del País Vasco, pp: 11-19.

MAÑANA, P.; BLANCO, R.; et al. (2002): *Arqueotectura 1: Bases teórico-metodológicas para una Arqueología de la Arquitectura*. Trabajos de Arqueoloxía e Patrimonio (TAPA), Universidad de Santiago de Compostela.

MENDIOLA, F.; BEAUMONT, E. (2006): *Esclavos del Franquismo en el Pirineo: la carretera Igal-Vidángoz-Roncal 1939-1941*. Editorial Txalaparta, Navarra.

MONFORT, A. (2008): *Barcelona 1939: El camp de concentració d'Horta*. Editorial L'Avenç, Barcelona.

MONFORT, A. (2007): *Barcelona 1939: ocupació i repressió militar. El camp de concentració d'Horta i les presons de la ciutat*. Tesis Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

MORENO, A. (1996): *La restauración de la Iglesia de Santa María del Castillo de Castelldefels (Barcelona, España)*. Informes de la Construcción, CSIC, Nº 445, Madrid, pp: 33- 49.

PASSARRIUS, O. (2009): *Archéologie préventive. Fouilles programmées. Sondages. Prospections. Camp de Rivesaltes*. Archéo 66, Nº24, França, pp: 51-54.

PERALTA, M. (2009): *El ICAI, una educación obrera interclasista (1908-1931)*. El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días: XV Coloquio de Historia de la Educación, Pamplona-Iruñea, 29, 30 de junio y 1 de julio de 2009 pp: 271-284.

QUIRÓS, J. (2002): *Arqueología de la Arquitectura en España*. Revista Arqueología de la Arquitectura, Nº 1, CSIC, Universidad del País Vasco, pp: 27-38.

QUIRÓS, J. (1994): *Contribución al estudio de la Arqueología de la Arquitectura*. Universidad de Jaén, pp: 141-158.

RAMOS, J. (2014): *Informe de l'estudi del Pavelló d'Oficials del complex militar de la Bateria Antiaèria del Turó de la Rovira, Barcelona*. Espai B. Atics, S. L., Barcelona.

RAMOS, J. (2008): *Memòria de la intervenció arqueològica i estudi de l'afectació sobre el patrimoni cultural (elements guerra civil)*. Projecte constructiu dels molins C12 i C16 del Parc Eòlic de Corbera d'Ebre (Terra Alta), Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

RODRIGO, J. (2005): *Cautivos: Campos de concentración en la España franquista, 1936-1947*. Editorial Crítica, Barcelona.

SANTAMARÍA, J.; HERRERO, X.; et al. (2018): *Grafitis de guerra. Un estudio arqueológico de los fortines republicanos de Ketura (Araba/Álava)*. Revista Internacional de la Guerra Civil, Nº 8, Universitat de Barcelona, pp: 177-210.

SERVICE ÉDUCATIF DU MÉMORIAL DU CAMP DE RIVESALTES (0216): *Du camp au mémorial*. Dossier pédagogique 2nd degré. Mémorial du camp de Rivesaltes, França.

SOLÉ, Q. (2004): *A les presons de Franco*. Editorial Proa, Barcelona.

SOLÉ, Q. (2013): *L'evolució de la justícia republicana envers els desertors. L'exemple del camp de La Pelosa (Roses)*. Afers: fulls de recerca i pensament, Nº 75, Barcelona, pp: 471-485.

TRIBÓ, G. (2008): *El campus Mundet: un entorn per descobrir*. Patrimoni, medi natural i sostenibilitat. Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona.

ZARANKIN, A. (1999): *Arqueologia de la Arquitectura. Another brick in the wall*. Revista do Museu de Arqueologia e Etnologia, Suplemento 3, São Paulo, pp: 119-128.

—Arxius consultats

-Arxiu de la Diputació de Barcelona. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<https://www.diba.cat/web/arxiu>>

-Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Barcelona). En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<https://www.arquitectes.cat/ca/arquitectes/departaments/arxiu>>

-Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<http://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiucontemporani/ca>>

Arxiu fotogràfic de Barcelona. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<http://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiufotografic/ca/home>>

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<http://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiuhistoric/ca>>

Arxiu Municipal de Barcelona. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<http://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/ca>>

Arxiu Municipal d'Horta i Guinardó. En línia [Data de consulta: 26 de maig del 2018] Disponible a: <<http://www.bcn.cat/arxiu/horta/>>

—Webgrafia

Carta Arqueològica de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 26 d'abril del 2018] Disponible a: <http://cartaarqueologica.bcn.cat>

CartoBCN [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <http://w20.bcn.cat/cartobcn/>

CSIC [En línia] [Data de consulta: 2 de maig del 2018] Disponible a: <https://www.eea.csic.es/laac/investigacion-laac/arqueologia-de-la-arquitectura/>

Diari ARA [En línia] [Data de consulta: 24 de maig del 2018] Disponible a: https://www.ara.cat/cultura/que-mhan-condemnat-mort_0_1942005885.html

Fomento de Construcciones y Contratas [En línia] [Data de consulta 20 de maig 2018] Disponible a: <http://www.fcc.es/es/hito2017-2018>

Geoportal de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <http://www.bcn.cat/geoportal/ca/geoportal.html>

Geoportal de Cartografia de l'Àrea Metropolitana de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <https://geoportalcartografia.amb.cat/AppGeoportalCartografia2/index.html>

Geoportal del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <http://sig.gencat.cat/portalsigcultura.html>

Google Maps [En línia] [Data de consulta: 8 de maig del 2018] Disponible a: <https://maps.google.com/>

ICGC [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <http://www.icc.cat/vissir3/>

Patrimoni arquitectònic de l'Ajuntament de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 25 d'abril del 2018] Disponible a: <http://w123.bcn.cat/APPS/cat_patri/home.do#>

Patrimoni arqueològic i paleontològic de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <<http://invarque.cultura.gencat.cat>>

Patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya [En línia] [Data de consulta: 26 d'abril del 2018] Disponible a: <<http://invarquit.cultura.gencat.cat/cerca/>>

Plànol de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 10 de maig del 2018] Disponible a: <<https://w33.bcn.cat/planolBCN/ca/>>

Sede Electrónica del Catastro, del Gobierno de España [En línia] [Data de consulta: 25 d'abril del 2018] Disponible a: <<http://www.sedecatastro.gob.es>>

Tribuna d'arqueologia [En línia] [Data de consulta: 23 de maig del 2018] Disponible a: <<http://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat>>

Universitat de Barcelona [En línia] [Data de consulta: 9 de juny del 2018] Disponible a: <<http://www.ub.edu/web/ub/ca/index.html>>